

НАТАЛЯ ПОЛІЩУК

Коли в серці
живуть
добринки

Б І Б Л І О Т Е Ч К А В Ч И Т Е Л Я

НАТАЛЯ ПОЛІЩУК

Коли в серці живуть добринки

Наталія Анатоліївна Поліщук

Коли в серці живуть добринки

Методичний посібник

Редактор *Осінова О. А.*
Художньо-технічний редактор *Осінов О. С.*
Коректор *Маланчій Л. В.*
Комп'ютерний набір, верстка *Асямова Г.Г.*

Підписано до друку 10.01.2004 р.
Формат 60x84 1/16. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 6.
Обл.-вид. арк. 3,8. Тираж 1000 прим.

Видавництво «Мальва-ОСО»
Реєстраційне свідоцтво ТР №6 від 17.10.2001 р.
46022, м. Тернопіль, вул. Лесі Українки, 12-а
тел. (0352) 24-01-02; 24-71-46
E-mail: malva@tim.net.ua

Волинський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

Наталія Поліщук

**КОЛИ В СЕРЦІ
ЖИВУТЬ
ДОБРИНКИ**

Тернопіль
Мальва-ОСО
2004

ББК 74.102
П 50

Рецензенти:

Войтюк В.П., завідувач кафедри ботаніки і мікробіології біологічного факультету Волинського державного університету, кандидат сільськогосподарських наук, доцент;
Березіна О.М., методист відділу початкового навчання та дошкільного виховання Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти;
Матвіюк Н.Г., завідувач ДНЗ № 54 м. Луцька.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою ВІППО.
(Протокол №4 від 27.10.2003 р.)*

Поліщук Наталя

П 50 Коли в серці живуть добринки. Методичний посібник.
– Тернопіль: Мальва-ОСО, 2004. – 96 с.
ISBN 966-7754-48-0

У посібнику представлено практичний матеріал для проведення занять-прогулянок у дошкільному закладі й початковій школі. Календар спостережень, квітковий годинник, екологічні казки, художні твори, екологічні ігри, різноманітний науково-популярний матеріал, приказки та прислів'я допоможуть педагогу ознайомити дітей з природою рідного краю, виховати бережливе ставлення до неї.

Методичний посібник розрахований на вихователів дошкільних навчальних закладів, вчителів початкових класів, керівників гуртків позашкільних установ еколого-натуралістичного спрямування, батьків, студентів ВУЗів педагогічних факультетів.

ББК 74.102

ISBN 966-7754-48-0

Всі права застережені
All rights reserved

© Поліщук Н., 2004
© Мальва-ОСО, 2004

Видруковано в Україні

Н.Ф. Яришева. Природа України. – К., 1995.
Н.Ф. Яришева. Методика ознайомлення дітей з природою. – К., 1993.
С.І. Якименко. Абетка, логіка, математика. – Т., 2001.
А.Т. Дідківська, В.Д. Крушинська. Мій краю рідний. – К., 1986.
Л.О. Компанієць. Садам – цвісти, тобі – рости. К., – 1974.
В.О. Мартиненко, В.М. Волощук. Твоя планета Земля. К., – 1999.
О.П. Макаренко. Барвінковий край. Т., – 2002.
Г.С. Тарасенко. Паросток. Т., – 2003.
Ю.Я. Єлін, М.Я. Зерова, В.І. Лушпа, С.І. Шабарова. Дари лісів. – К., 1983.
В.Т. Скуратівський. Дванадцять місяців. – К., 1993.
Віталій Біанкі. Рассказы и сказки. – К., 1988.
В.А. Дрязунова. Дидактические игры для ознакомления дошкольников с растениями. – М., 1981.
А.М. Низова. Великий учитель – природа. – М., 1971.
В.В. Петров. Мир лесных растений. – М., 1978.
Л.Н. Стороженко. Как вырастить цветы. – М., 1978.
Т.И. Жуков. Часы занимательной зоологии. – М., 1973.
З.А. Михайлова. Игровые занимательные задачи для дошкольников. – М., 1990.
Г.О. Труфанов. Цікава орнітологія. – К., 1983.
Неллі Лисенко. Практична екологія для дітей. – І-Ф., 1999.
Г. Шалаєва. Все обо всем: Популярная энциклопедия для детей. – М., 1996.
Ю.Д. Дмитрієв. Про природу для великих і маленьких. – К., 1987.
М.А. Воїнственський. Наші птахи. – К., 1969.
В.О. Мотузний. Біологія. – К., 1991.
С. Івченко. Зелений світ. – К., 1986.
Л.І. Слива, Н.І. Романцова. Природознай. – Х., 2002.
С.С. Морозюк, Н.В. Вадзюк. Альбом карток з ботаніки. – К., 1984.
Пізнайко, № 1 – 12. 1999, 2000, №5, 2003.
Паросток, № 1 – 12. 1995.
Палітра педагога, № 3. 2001.
Юный натуралист, № 6. 1991.

не почує.

• Сойки – птахи, які запасують корм. Набравши 5-6 або аж 10 жолудів у мішечок, який знаходиться під язиком, сойка відлітає з ними до безлюдного місця. Там вона їх ховає у порожню нірку гризуна і повертається за новою порцією. Підраховали, що кожна сойка за осінь влаштовує до 2700 “комор”. Взимку вона їх розшукує і ласує смачною їжею. Але не всі такі схованки їй щастить розшукати. Там, де були сойчині “комірки”, виростають дуби, кущі ліщини. От і виходить, що сойка “ліси садить”.

• Деякі перелітні птахи, такі як гуси, лебеді, качки, можуть і відлітати у вирій, і залишатися у нас взимку, якщо є незамерзлі водойми та їжа.

• Восени зеленіють хвойні рослини. Виключенням є модрина з ніжною м'якою хвоєю, зібраною в пучечки, яка на зиму опадає.

• З бузку, вільхи листя опадає зеленим.

• Брусниця, верес, журавлина, барвінок на зиму залишаються зеленими.

Література

- А.Э. Брем. Жизнь животных, том 1,2. – М., 1992.
В.А. Корабельников. Краски природы. – М., 1989.
О.А. Біда. Довкілля. – К., 1999.
С.П. Мацюцький. Степовий десант. – К., 1988.
Н.В. Лисенко. Екологічне виховання дошкільників. – К., 1993.
Ю.Я. Єлін, Л.Г. Оляницька, С.І. Івченко. Шкільний визначник рослин. – К., 1988.
К.Ж. Гуз, В.Р. Ільченко, С.І. Собакар. – Довкілля. – П., 1999.
А.І. Мовчун, Л.О. Соловець. У світі етимології. – К., 1998.
Л.О. Багрова. Я пізнаю світ. Рослини. – К., 1999.
П.Р. Ляхов, Г.Ю. Любарский. Я познаю мир. Насекомые. – М., 2001.
Л.П. Хитяева. Довідник з природознавства. – Х., 1999.
Г.В. Тучапська. Чому так називається? – Т., 1998.
В.П. Горощенко, И.А. Степанов. Методика преподавания природоведения. – М., 1984.
В.Ф. Гетьман. Експерсії з природознавства у 2-3 класах. – К., 1983.

Зміст

Вступ.....	4
За чим спостерігати.....	5
Весна	
Тема. А вже весна, а вже красна.....	11
Тема. Прокидаються дерева.....	13
Тема. Бубнявіння бруньок. Які бувають бруньки?.....	15
Тема. Перші весняні квіти.....	17
Тема. Таємниці струмочка.....	24
Тема. Рослини весною. Спостереження за появою листя. Весняна засмага рослин. Охорона рослин весною.....	28
Літо	
Тема. Таємниці веселки.....	31
Тема. Де живуть кольоринки?.....	33
Тема. Летючі квіти або таємниця метеликів.....	39
Тема. У гості до вербички – зеленої косички. Літня прогулянка на зупинку «Гулівери (листяні дерева)».....	46
Тема. Всі стеблини, всі рослини починаються з росини.....	48
Тема. Таємниця бджілки Майї.....	50
Тема. Про царівну жабку.....	55
Тема. Бридкий? Ні, красивий! Або дітям про дощового черв'яка.....	61
Осінь	
Тема. Спостереження за осінніми змінами у живій природі. Таємниця різнокольорових листочків.....	66
Тема. Танок осіннього листя. Таємниця листопаду.....	68
Тема. Хмари на землі або, що таке туман.....	71
Тема. Осіннє диво – квіти. Прогулянка екологічною стежиною на зупинку «Квіткова веселка».....	74
Зима	
Тема. Розвішування годівничок у «Пташиному містечку».....	79
Тема. Гра «Зимуючі пташки».....	83
Тема. Зимова казка.....	86
Тема. Таємниці сніжинок.....	88
Тема. Зимові портрети дерев.....	89
Цікаво знати, що.....	92
Література.....	94

Вступ

Найбільшу насолоду і радість, найпалкішу любов до рідного краю, до життя викликає спілкування з природою. Пісня весняного струмочка, шепіт лісу, щебетання дзвіноколюбих пташок, пахощі квітів, срібні струни дощів – все це дорога серцю, ні з чим незрівнянна природа рідного краю. Спілкування з природою, навіть просто її споглядання, приносить нам радість. Травинка, що вперто пробивається крізь асфальт, політ бджоли, нічні трелі солов'я, барвіста веселка в небі, біла піна квітучих садів – все це несе в собі невичерпний заряд краси. І все це таке близьке і дороге людському серцю. Світ природи сповнений дивовижних барв, чудових звуків, досконалих рухів і форм.

Природа – це Батьківщина. Наш дім. Ми маємо навчитися жити у цьому домі так, щоб у ньому завжди вистачало місця всім: і пташці в небі, і звірям у лісі, і черв'ячку в землі, травинці і квітці, високому дереву і маленькій стеблинці, і, звичайно ж, людині. І щоб у цьому домі панували мир та злагода, любов і добро. Навчитися самим і навчити цього дітей. Відкрити перед ними красу навколишнього світу, а в цій красі навчити бачити духовне благородство, сердечність, і на основі цього утверджувати прекрасне в собі. Виховувати бажання охороняти й примножувати все, чим багата рідна земля.

Розвивати дитячу спостережливість, яка тісно пов'язана з багатьма якостями особистості. Вона поєднує у собі допитливість, цікавість, увагу, вміння бачити взаємозв'язки і в той же час народжує ці якості в людині, робить їх більш досконалими. Спостережлива людина більше побачить, а це значить, більше дізнається. Навколишній світ вона буде сприймати життєрадісно, емоційно. Такий настрої сприятиме народженню таких моральних якостей як чуйність, милосердя, доброта і справедливість.

На кожну прогулянку малята беруть іграшкові фотоапарати, відеокамери, біноклі, щоб надовго запам'ятати побачене; одягають на палець чарівний перстень царя Соломона, який дозволяє їм почути звуки доквілля, допомагає спілкуватися з равликом, павучком, краплинками дощу, листочком і деревцем. “Дивитися і бачити! Слухати і чути!” – такий девіз кожної прогулянки. Діти мають сприймати об'єкти і явища всіма органами чуття: тоді побачене в дитинстві міцно закарбується у пам'яті людини.

Тільки тому, в кого в серці живуть добринки, природа відкриє всі таємниці.

Саме в такому напрямку подано розробки прогулянок, дидактичні матеріали до курсу “Віконечко в природу”.

Запропоновані матеріали апробовано в дошкільному закладі № 54 “Пізнайко” м. Луцька.

• Птахи поїдають багато їжі, яка складає 50-80% їхньої ваги. Особливо це стосується дрібних пташок, які без їжі гинуть через 15-30 годин. Ось чому не можна підбирати молодих пташенят “злетків”, які випали з гнізда. Їх знайдуть батьки і вигодують.

• Влітку майже закінчується нерест риб. Плазуни відкладають яйця. Розпочинається друга кладка у горобців, синиць. У середині літа народжуються іжаченнята. Двічі за літо виводять потомство зайці і білки.

• Одна сова за літо з'їдає таку кількість мишей, полівок та бабаків, які можуть знищити тонну зерна.

• Ромашка запашна, яка росте чи не в кожному дворі, примандрувала до нас із Америки.

• Насіння багатьох рослин “мандрує” з країни в країну разом з предметами повсякденного вжитку, одягом, а також у щілинах літаків, пароплавів. Подорожник звичайний потрапив до Америки разом із брудом на черевиках моряків. Не випадково місцеве населення називає його “слід білої людини”.

• Деякі трави бувають дуже високими: соняшник буває заввишки до 1,5-2 метрів, кукурудза до 2,5-5 метрів, банан до 6-7, а бамбук – навіть до 40 метрів.

• Мурашки одного мурашника з'їдають за день стільки комах-шкідників, скільки синиця за два місяці.

• Безхмарне небо має блакитний колір тому, що повітря оточує Землю товстим, освітленим Сонцем, шаром. Колір неба залежить також від наявності в повітрі пилу, диму, різних газів, від різної кількості вологи в повітрі.

• Восени впадають у сплячку їжаки, дощові черв'яки, гадюки, деякі риби і комахи. Стан ведмеда краще називати зимовим сном. Його сон не такий глибокий, як в інших звірів. У теплі погожі дні ведмідь може прокидатися і виходити з барлоги.

• Сич на зиму заморожує собі в дуплі, як у холодильнику, мишей і птахів. В одного такого запасливого сича знайшли якось 2 кілограми лісових мишей.

• Борсук носить у нору мох і лікарську ромашку. Мох лікує ранки, а запах ромашки відлякує комах-шкідників. Для своєї “постелі” борсук вибирає конюшину. Суха конюшина не шелестить, як інші трави, – можна безшумно повернутися, і ніхто

У БЕРЕЗНІ

- День дорівнює ночі. Помітно теплішає. Темніють дороги.
- На зміну снігу та інею приходять дощі і тумани.
- Бубнявлють бруньки більшості дерев та кущів.
- Небом пливають перші купчасті хмари.
- Починається льодохід на водоймах.
- Скинула лусочки, засріблилася своїми котиками верба.
- Зацвітають підсніжники, проліски, гусяча цибулька, крокуси, мати-й-мачуха.
- З'являються перші комахи: кропив'янки, денне павичеве око, лимонниця.
- Початок соко руху у клена гостролистого і берези.
- Прилітають польові жайворонки, шпаки. Чути пісню зяблика. Повертаються трясогузки (плиски). За народною прикметою: "Трясогузка-льодогонка хвостом лід розбиває".

У КВІТНІ

- Сходить сніговий покрив. Ріки звільняються від снігу і криги. Починається повінь.
- Зацвітають медунка, золоті ключики первоцвіту весняного, анемона, ряс, сон-трава.
- Прокидаються у своїх гніздах мурашки.
- Бджоли вилітають на перші збори нектару, разом з ними можна побачити самок джмелів.
- Виповзає зі своїх схованок гусінь багатьох метеликів.
- Прокидаються ящірки, гріються на камінні або пенях, підставляючи сонцю своє тіло.
- Виповзають із зимових сховищ болотяні черепахи.
- У водоймах з'являються личинки комах, бабок; жуки-плавунці.
- Наприкінці місяця розпускаються майже всі дерева і кущі.
- На полях кипить робота – оранка і сівба більшості зернових, технічних і овочевих рослин.
- Позеленіння трави. Позеленіння озимини. Розгортання перших листочків черемхи.

впізнають ясен. (Зриваю пучечок крилаток і показую їх дітям.) Це плоди ясена – крилатки. Якого вони кольору? (Жовтого.) Скільки їх у пучечку? (Багато.) Всю зиму висять крилатки на ясені на радість пташкам. Поміркуйте, чому плоди ясена називають крилатками? (Вони мають "крильце".) Роздивіться крильце. Яке воно? (Тоненьке, легеньке, жовте.) А ось це потовщення – спеціальний мішечок, де і знаходиться насінина. Крильця допомагають насінничку перелітати на нове місце. Підхопить вітер крилате насінничко, понесе його через дерева, будинки, вулиці. А потім покладе на землю, і буде воно спати до весни. А весною у насіння з'явиться важлива робота – рости новий ясенюк.

Пригадайте скоромовку: "Ясен – батько, я – синюк. Ясенювий Ясенюк".

Пригадайте, де росли клени. Чи важко їх впізнати взимку? Чому? Свої крилатки клен скинув ще восени, і тому його впізнають за гілочками. Які вони? (Великі, прямі, рівні.) А ще дуже міцні. Колись у давнину люди виготовляли з кленових гілок списи. Та й назва "клен" означає "гострий", "сильний". Будьте красиві і сильні як кленочки і прикрашайте землю добрими справами так, як її прикрашають кленочки.

Що це за дерево ви дізнаєтесь, коли загадку відгадаєте:

Краса всього парку,
Людям – тїнь, якщо жарко.
Дасть різьблену посуду
І полікує простуду.

– Липа.

– Як змінилася вона взимку? Що бачите на гілочках? (Плоди-горішки.) Які вони? (Маленькі, кругленькі, чорні, сухі.) Вони опадають з дерева на протязі всієї зими. Гнані вітром, вони несуться над землею разом зі снігом. Там, де залишиться горішок – через пару років проростає молоденька липка. Взимку липка стає їдальнею для птахів. До неї прилітають поласувати горішками дятли, сойки, дубоноси, прибігають білки.

Серед білого снігу особливо помітний зелений портрет якого дерева? (Ялини.) Як називаються листочки ялини? (Хвоїнки.) Хвоїнки не бояться холоду, тому й залишаються на зиму на гілочках. Наші ялинки, мов у білих шубках. Чому ж не ламаються

під вагою снігу гілки? Хвоїнки вкриті восковим нальотом, через це сніг до них міцно не прилипає. Гілки ростуть під нахилом вниз, пружинять, і через це сніг легко падає з них. Зверніть увагу на верхні гілки. Що на них росте? (Шишки.) Які вони у ялини? (Довгі, великі, тоненькі, коричневі.) У цих шишках (показую) є насіння. У ялини воно визріває взимку. Висипаються насінинки із шишок на сніг і ковзають по ньому наввипередки. Там, де зупиняться, виростуть ялинки.

Кого вам нагадують зимові ялинки? (Принцес, попелушок, фей, красунь, королев.)

Підсумок: повернемося до склянок з водою. Що сталося? В білій склянці вода почала вкриватися льодяною кіркою. Яка вода була у склянці? (Звичайна.) У червоній склянці вода не замерзла тому, що у ній був цукор. Взимку дерева не замерзають тому, що у їхньому соці також є цукор. Взимку дерева і кущі не ростуть, вони перебувають у стані спокою. Вони потребують охорони і бережливого ставлення. У люті морози не можна стукати по стовбуру – може тріснути кора на ньому, тоді утвориться морозобоїна. (Часто вони виникають від того, що вдень стовбури нагріваються, а вночі швидко охолоджуються.) Це шкідливо для рослини. Сніг з доріжок нагортаємо до стовбура – щоб було тепло корінню, а весною – багато води.

Цікаво знати, що...

- Взимку прилітають омелюхи, чечітки. Шишкарі виводять пташенят.

- Взимку, коли листопадні дерева скидають своє листя, “легенями Землі” залишаються рослини тропічних лісів та рослинність морів і океанів, які продовжують виробляти кисень. Ось чому так гостро стоїть проблема збереження тропічних лісів та забезпечення чистоти світового океану.

- Весною припиняється зимове заціпеніння риб, розпочинається великий нерест. У середині квітня прокидаються гадюки, вужі. Починається линяння у звірів. Весна у житті тварин – період розмноження. Народжуються білченята, вовченята, лисенята, оленята, лосенята.

ЗА ЧИМ СПОСТЕРІГАТИ

У ГРУДНІ

- Найпохмуріший місяць зими, сонце в ньому – рідкий гість. Тріщить мороз, дме холодний вітер.
- Горобці у сильні морози ховаються під дахи будинків. Галки, сороки, граки сидять на верхівках дерев, настобурчивши пір'я.
- Прилітають снігурі.
- Замерзають водойми.

У СІЧНІ

- Січень, як правило, найхолодніший місяць зими.
- Лід стає товстішим. На ставках, озерах замерзають ополонки.
- Утворюється стійкий сніговий покрив.
- Утворюється іній, кристалічна паморозь.
- Під час відлиги біля пеньків на снігу трапляються маленькі чорні личинки жука з родини м'якотілих, так звані снігові черви; маленькі безкрилі комахи – снігові блохи.
- Поява “котиків” у середині зими – одне з найцікавіших явищ у житті природи.
- Під землею полують за земляними червами кріт. У відлигу він викидає купки землі.

У ЛЮТОМУ

- Сніг лежить на полях білою ковдрою. Тільки у сонячні дні іноді чується дзвінка пісня відлиги.
- Сонце вище піднімається над горизонтом, помітно довшає день, ополудні капає вода з дахів, а надвечір по їх краях утворюються льодяні бурульки.
- Голосно цвірінькають горобці. Повну пісню співає велика синиця.
- Інколи у кінці лютого з'являються перші проталини.

Ось перед нами перша картина. Портрет якого це дерева? (Берези.) Чому ви так легко здогадалися? (Це єдине у світі білокоре дерево, тоненькі гілочки нахилені донизу.) Чим припорошені гілочки берізки? (Сніжком.) Що це вам нагадує? (Мереживо.) Сфотографуйте берізку. Які кольори будуть переважати на фотографії? (Білий, чорний, рожевий, блакитний.) Що буде білого (чорного, рожевого, блакитного) кольору? (Білими будуть стовбур, сніг; чорні – штрихи на стовбурі; рожеві – гілочки; блакитне – небо.)

Розгляньте уважно гілочку. Зверніть увагу – вона не гола, на ній є маленькі горбики. Що це? (Бруньки.) У них, мов у скриньці, ховаються молоді листочки. У такій схованці вони не бояться ні морозу, ні вітру, ні снігу.

Дрімає берізка, набирається сил, щоб знову зазеленіти весною.

Берізка білокора, тому її так легко впізнати. Інші ж дерева дуже подібні одне до одного. Щоб їх впізнати, потрібно роздивитися плоди, гілочки, бруньки, кору.

Ми підійшли до якого дерева? (Тополі.) Чи легко взимку впізнати тополю? Чому? (Вона навіть без листя схожа на свічку.) Як розміщені гілочки? (Одна біля одної, тягнуться вгору, притискаються до стовбура.) Роздивіться гілочку тополі. Які у неї бруньки? (Великі, вкриті великими лусочками.) Розташовані на гілці почергово: одна справа, інша вище – зліва, наступна – знову справа, і так до самої верхівки гілочки. Сфотографуйте гілочку тополі. У вільну хвилинку зробите малюнок-фотографію.

Помилуйтеся тополькою. Яка вона гарна у своєму зимовому вбранні. Скажіть їй ласкаві слова. (Тополька, тополінка, тополечка.)

Руки вгору – підтягніться,
Раз-два, раз-два.
Щонайнижче нахиліться.
І до сонечка всміхніться.
А тепер хай всі малята
Пострибають, мов зайчата.

Мандруємо далі, і екологічна стежинка підвела нас до якого дерева? Складно відповісти відразу ж. На що ви звернули увагу, коли підійшли до нього? (На пучечки.) Саме за ними взимку

У ТРАВНІ

- Ще можливі приморозки на поверхні ґрунту.
- Деревя і кущі повністю вкриваються листям.
- Починають цвісти культурні і дикорослі квіти, кущі та дерева: конвалія, тюльпани, нарциси, півонія, ірис, черешні, вишні, сливи, яблуні, груші, бузок, каштани.
- Початок цвітіння бородавчастої берези. Ознаки зацвітання: випадання пилку із чоловічих сережок.
- Початок цвітіння лісових суниць. На луках починається цвітіння злаків. Ніби сонечка, жовтіють на зеленій траві кульбаби.
- Визріває і розповсюджується насіння тополь, осик, верб.
- Висівають і висаджують у ґрунт теплолюбні культури: кукурудзу, соняшник, гречку, огірки, помідори, гарбузи, кабачки.
- Початок колосіння озимого жита: поява верхівок колосків над основами пластинок верхніх листочків.
- Розпочинаються “концерти” ставкових жаб.
- Збільшується кількість метеликів: білан жилкуватий, білан капустяний, ріпниця.
- Перші роси. Перші грози.
- Повертаються останні перелітні птахи. З криком носяться у повітрі стрижі. У шпаків, граків, чайок виводяться пташенята. Вилітають із гнізд горобенята, під деревами можна побачити злетків.
- Активно ліплять гнізда ластівки.
- Вечорами гудуть хрущі.
- Над дворами кружляють шуліки, видивляючись курчат.
- З’являються у воді равлики, а над ставком – бабки.
- Наприкінці травня голівки кульбаб вкриваються білим пухом.

У ЧЕРВНІ

- Місяць найдовшого дня.
  - Після дощу на небі часто можна бачити веселку.
  - Зацвітає робінія (акація біла), бузина чорна, калина, горобина, лучні трави (конюшина), лісова малина.
  - Початок колосіння озимої пшениці (у 10% рослин).
- Початок цвітіння озимого жита.
- Початок сінокошу.
  - У середині місяця починає цвісти липа, катальпа; з кущів – шипшина, малина, чорниці.
  - Дозрівають ягоди черешні, суниці.
  - Розкриваються квіти-кошики соняшника.
  - Достигають перші плоди лісових суниць.
  - Масове цвітіння лучних трав.
  - Починається збір їстівних грибів: лисичок, сиріжок.
  - У кінці місяця починається так зване повне літо – для нього характерні найбільш високі (до 30°C) температури повітря, найбільша кількість опадів.
  - У водоймах з'являються пугловки.
  - Червень – місяць тиші. Птахи насиджують яйця. У багатьох з них з'являються пташенята.

У ЛИПНІ

- Літо у самому розквіті. Це найтепліший місяць літа. Протягом дня під дією сонячної радіації поверхня землі й навколишні предмети нагріваються настільки, що за ніч не встигають віддати тепло. Тому в липні бувають найтепліші ночі.
- Масове цвітіння липи дрібнолистої.
- Початок дозрівання плодів червоної бузини: спілі червоні ягоди легко розчавлюються.
- Початок дозрівання плодів червоної смородини, черемхи, чорної смородини.
- Дозрівання озимого жита. Початок і кінець збору жита.
- Дозрівання озимої пшениці. Початок і кінець збору озимої пшениці.

Коли вміти слухати музику зими, то можна почути, як у морозну погоду дзвенять сніжинки. А коли уважно спостерігати за ними, то можна побачити, як у повітрі сніжинки танцюють одна з одною танець. Як ви гадаєте, що то буде за танець? Чому саме вальс? А коли сніжинки танцюють польку? (Коли сильний вітер.) І ми потанцюємо, покружляємо, як сніжинки.

Діти стають парами і кружляють у таночку, то повільно, то швидше.

У сильний мороз під ногами рипить сніг. Це ламаються промінці сніжинок, тому ми чуємо такий звук.

Тема. Зимові портрети дерев.

Мета: вчити розпізнавати взимку дерева за формою крони, кольором кори, розміщенням гілок та бруньок; стимулювати інтерес і допитливість у пізнанні довкілля; сприяти розвитку спостережливості, вихованню естетичних почуттів, любові до природи рідного краю.

Обладнання: іграшкові фотоапарати, дві склянки з водою: звичайною і підсолодженою.

Примітка: матеріал можна використати для організації декількох прогулянок.

Передує прогулянці бесіда про зиму, зміни, які відбулися у житті живої природи взимку; роз'яснення значення слова “галерея”, “картина”, “портрет”.

Хід прогулянки

Чарівниця-зима запрошує нас у картинну галерею переглянути виставку “Зимові портрети дерев”. Із собою пропоную взяти добринки-дивинки, радісний настрій, смішинки-іскринки і, звичайно, іграшкові фотоапарати, дві склянки з водою: звичайною та підсолодженою. Поставимо склянки на стіл, а самі вирушимо розглядати зимові портрети дерев.

Помилюйтеся зимовим пейзажем. Яке все красиве сьогодні! Недаремно зиму називають чарівницею. Вона ніби зачарувала всю природу, і все довкола поринуло у сон. Справжнє тобі спляче царство.

Тема. Таємниці сніжинок.

Передує прогулянці заняття-експеримент “Перехід речовин з твердого стану в рідкий та з рідкого в твердий”.

Хід прогулянки

Сніжна зіронька горить	Скільки їх, живих, ясних
В мене на віконці.	Вранці мерехтіло!
Як погасне, інша вмить	Це малята зір нічних
Спалахне на сонці.	В гості прилетіли.

Платон Воронько

– Що ж це за малята до нас прилетіли? Звідки падають сніжинки? (З хмарки.) Якими словами можна описати рух сніжинок? (Падають, кружляють, танцюють, летять.) Тихо-тихо опускаються сніжинки. Лягають на дорогу, дерева, паркани, куші. На що схожі сніжинки? (На білі мухи, пушинки, пір’їнки, метелики, парашутики.) Чому не можна зловити сніжинку голими руками? (Від нашого тепла вона перетвориться на краплинку води.)

Мені на долоню
Злетіли з хмаринки
Дві білі сніжинки,
І ще дві сніжинки.
А разом виходить
Якась дивина –
А разом виходить
Краплина одна.

Анатолій Качан

– Одягніть рукавички і впіймайте сніжинку. Роздивіться її. Сніжинка – справжнісіньке чудо зими. Яка вона? (Маленька, красива, ніжна, чудова, тендітна.) А скільки форм! Здається, що немає двох однакових сніжинок. Ось ця схожа на зірочку. А у тебе? (На пластинку, квіточку, стовбчик, їжачок, голочки.) Одні сніжинки схожі на квіточки, а другі – на зірочки. Бувають сніжинки, як їжачки. Але всі вони мають шість промінчиків. Запам’ятайте свою сніжинку і замалюєте її після прогулянки.

- Дозрівають вишні, ранні груші та яблука, малина, чорниці.
- Цвіте буквиця лікарська, на водоймах – латаття біле.
- Починаються жнива.
- Виходять з лялечок метелики: жалібниці, адмірали, лимонниці, павичеве око.

У СЕРПНІ

- Дозрівання ярої пшениці і вівса.
- Початок і кінець збору ярої пшениці і вівса.
- Початок і кінець сіву озимих.
- Дозрівання лісових горіхів.
- Цвітуть лише декоративні квіти.
- Продовжується збір плодів і насіння різноманітних рослин.
- Настає спад літа: вдень ще тепло, а ночі вже прохолодні.

У ВЕРЕСНІ

- Вересень – рання осінь. Тепла ясна погода. Повітря сухе, чисте, прозоре.
- Жовтіють перші листочки на березі. У кленів і осик червоніє листя.
- Дозрівають жолуді.
- Цвітуть пижмо, цмин пісковий, грицики, суріпиця.
- На водоймах продовжується цвітіння стрілолисту, сусаку; інколи вдруге зацвітає калюжниця.
- Інколи спостерігається повторне цвітіння дерев – каштана та плодових.
- Різноманіття грибів: сиріжки, білі, масляки, опеньки.
- Початок збору картоплі, городини.
- Ластівки збираються великими зграями для відльоту. Відлітають на південь журавлі.
- Ще можна побачити купки землі (капрофаги), що свідчить про активну життєдіяльність дощових черв’яків.
- Можна побачити літаючих комах: кропив’янок, жалібниць, адміралів, лимонниць, павичеве око; зустріти джмелів і бджіл.

У ЖОВТНІ

• Жовтень ще називають порою золотої осені. Температура знижується, частіше бувають дощі і сильні вітри. Зникають красиві купчасті хмари. Небо найчастіше вкрите низькими шаруватими хмарами. Збільшення вологи в повітрі зумовлює утворення туманів. У холодні ночі іній вкриває траву, дахи будинків.

- Масове пожовтіння листя більшості дерев.
- Кінець листопаду у беріз, осик, в'язів, лип.
- Вдруге квітнуть кульбаби, дзвіночки, конюшина, лучні волошки, деревій, оман британський.
- У теплі погожі дні в повітрі з'являються срібні павутинки "бабиного" літа.

У ЛИСТОПАДІ

- Листопад – пізня осінь.
- Погода стає прохолодна, похмура, туманна, часто мрячить дощ.
- Перші заморозки.
- Випадання першого снігу.
- Перший льодок на водоймах.
- На початку місяця відбувається масовий листопад у більшості дерев і кущів.
- Закінчується збір врожаю.
- Жовтіє трава.
- На опалому листі можна знайти зимуючі яйця комах.
- Поява великої кількості ворон, галок, сорок, граків у місті.

пропускає від землі тепло і таким чином створює такий собі парничок для рослин і тварин. Під снігом не вимерзають трави, посіви, маленькі тваринки зігріваються у своїх нірках. Скрутно їм, коли довго не лягає сніговий покрив.

Падав сніг, сипав сніг,
Раптом перестав,
– Чим ти, сніжку-
Перебіжку,
На землиці став?
– Для озимки –
Периною пухнастою.
Для липки – хустиною
Зірчастою.

У затишку –
Подушкою-минушкою
Для зайчат.
На узвишку –
Ковзалкою-падалкою
Для санчат.

Тамара Коломієць

Розгорніть лопатками сніг. Що побачили? (Травичку, зелені рослинки, маленькі дірочки, коричневі листочки.) На дитячому городі можна побачити зелені стеблини озимої пшениці.

Сьогодні є морозець. Дмухніть на сніг. Що сталося? Сухий сніг легко переноситься вітром. Буває й таке, що і без снігопаду вітер підіймає хмари сніжинок, та як закрутить! Ніяк тоді не второпаєш, зверху падають сніжинки, чи знизу. Немов схопив вітер віника і давай сніг з доріжок підмітати. Так і назвали вітер зі снігом – метелиця. А як ще можна сказати? (Хуртовина, сніжниця, пороша, віхола, завірюха, заметіль.) А як прислухатись добре, то можна почути, як вітер говорить "ху-у-у", тому ще й хугою, хурделицею називають. Спробуйте і ви заметіль влаштувати.

Гра "Заметіль".

Діти дмухають на сніг. Потім вони діляться на дві команди. Одна – це вітер, інша – сніжинки. "Вітер" дме – "сніжинки" кружляють, і навпаки.

Від снігу велика користь і людям. Коли падає сніг, він очищає повітря від пилу, бруду, сажі, кіптяви, шкідливих речовин, вихлопних газів. Після снігопаду повітря стає чисте, свіже, ним легко дихається. І щоб у цьому переконатися, наберемо у відеречко снігу і занесемо в приміщення.

Тема. Зимова казка.

Мета: дати дітям чітку уяву про характерні ознаки зими, встановлювати взаємозв'язки між змінами, які відбулися у неживій і живій природі.

Обладнання: дерев'яний кілочок для вимірювання глибини снігу, лопатки для розгрібання снігу, корм для птахів.

Передує прогулянці читання казок про зиму, слухання музики, перегляд ілюстрацій зимуючих птахів, звірів. Перед прогулянкою слід провести бесіду за запитаннями: “Яка пора року наступила після осені?”, “Які знаєте зимові місяці?”, “Які зміни відбулися у природі?”, “Який зимовий день?”, “Яке зимове небо?”, “Які знаєте зимові прикмети?”, “Чому стало холодно?”, “Як потрібно одягатися взимку, щоб не застудитися?”

Хід прогулянки

Дорога біла стелиться,
І краю їй нема.
Сніжок мете. Метелиця.
Прийшла до нас...

– Зима.

Помилуйтеся красою зимового пейзажу. Як можна назвати зиму за таку красу? (Чарівницею, художницею, скульптором, майстринею.) Якими кольорами намалюємо зиму? Що взимку блакитне? Біле? Чорне? Зелене? Червоно-малинове? Зверніть увагу, які красиві сьогодні кущики. Кого вони вам нагадують? (Білі подушечки, пуфики, шапочки.) Чому? (Вони притрушені снігом.) Вкрила зима білим снігом і землю. З чим можна порівняти землю? (З білим килимом, ковдрою, периною, скатертиною, рядном.) Які зміни відбулися взимку з деревами? (На них вже немає листя.) Замість листочків, віти прикрашає білий сніг. Зимонька-зима дбайливо притрусила снігом все довкола. А у деяких місцях намела цілі кучугури. Спробуємо виміряти глибину снігу. (Вимірювання здійснюється за допомогою дерев'яного кілочка на відкритому місці).

Доторкніться до снігу. Який він? (Холодний.) Це нам він здається холодним, а для землі – це справжнісінька шуба. Сніг не

Весна

Тема. А вже весна, а вже красна.

Мета: показати, які зміни відбулися в природі з приходом весни, порівняти побачене з тим, за чим спостерігали взимку, восени.

Передує прогулянці читання української народної казки “Як квітень до березня в гості їздив”, перегляд картини І.І. Левітана “Велика вода”.

Дослід: на столі поставити дві свічки. Включити одночасно дві настільні лампи або ліхтарі. Спрямувати світло першої лампи вертикально на свічку, другої – горизонтально. Яка свічка скоріше буде танути? Та, на яку світло падає вертикально.

Висновок: чим вище піднімається сонце – тим краще воно нагріває землю.

Гра: “Сонце і Земля”. У грі беруть участь двоє дітей – “Сонце” і “Земля”. Земля обертається навколо своєї осі – змінюються день і ніч; Земля обертається навколо Сонця – змінюються пори року.

Прогулянка проходить у вигляді гри “Розвідка пір року”.

Хід прогулянки

Вихователь ще в групі зачитує загадковий лист.

– До нас прийшов загадковий лист із Африки. Хто ж це може писати з іншого континенту?

Дорогі малята!

Пише до вас лелека Чорногуз. Хоч всього тут доволі, але я все частіше згадую своє рідне болото. Я і мої друзі сумуємо за нашою домівкою. Виглядаємо весну, чекаємо на неї. Тоді й додому поїнемо. От і прошу я вас: розкажіть мені, чи далеко ще весна, і коли вона прийде на мою землю.

Сподіваюсь на вашу допомогу!

Ваш лелека Чорногуз.

– Сьогодні на прогулянці ми зберемо всі необхідні докази приходу весни, щоб надіслати їх лелекам. Так вже кортить побачити цих красивих птахів, послухати їхній клекіт. (З конверта

вихователь дістає перший знак “Хмари”.)

– Подивіться, яке сьогодні небо. Чим відрізняється від зимового? А чи є на ньому хмари? (Так, є.) Які вони? (Білосніжні, білі, пухнасті, легенькі, м’які тощо.) На що схожі? (На пір’їнки, вату, кульки.) Такі хмари називаються купчастими. Взимку їх не було. А з приходом весни вони з’являються на небі. Поспостерігайте, як вони рухаються. Чому? (Сьогодні вітряно. Вітер жене хмари швидко.) Отже, перший доказ приходу весни маємо.

“Сонце”

– Заплющіть очі, підставте щічки сонечку. Що відчули? (Тепло.) Сонечко вже не просто світить, а й гріє. Чому? (З приходом весни воно вище піднімається, день довшає.) Правильно, діти. Сонечко вище піднімається на небосхилі, тому його промені пряміше падають на землю і краще її прогрівають. Згадайте дослід зі свічкою.

(Якщо день ясний і погожий, прогулянка проходить об 11-12 годині, можна звернути увагу на тінь від дерева. За допомогою кроків або метрової лінійки виміряти довжину тіні. Порівняти з зимовими замірами. Чим вище сонце, тим довша тінь.)

“Вода”

– Чому довкола так багато водички? (Сніг розтанув.) Чому розтанув сніг? (Сонечко пригріло і перетворило сніг на воду.) Де швидше розтане сніг – у місті чи в лісі? (У місті.) Чому? (У місті сніг брудний.) Підійдемо до дерев. Зверніть увагу: сніг швидше тане з одного боку, з південного. З цього боку з’явилися перші рослини. Які вони? Чи можна їх назвати сильними, сміливими? Чому? А як називаються перші весняні квіти, що зацвітають такої пори у лісі? (Якщо у куточку лісу цвітуть підсніжники, можна їх показати дітям.)

“Земля”

– Якого кольору земля? Яка вона на дотик? Так, вона мокра і холодна. Звільнена від снігу земля має своєрідний запах.

Гра “Чутливий носик”.

Отже, всі ці докази говорять нам, що прийшла яка пора року? (Весна.) І нашим любим лелекам час вирушати додому. Так їм і напишемо. (Всі докази-знаки вихователь ховає до конверта.) А наша прогулянка закінчується веселою веснянкою. (Діти закликають весну веснянкою, закличкою.)

– Чому в холодну погоду птахи сидять, настовбурчивши пір’я? (Так вони зігріваються. Чим більше повітря затримається між пір’ям – тим тепліше буде. *Примітка.* Це одна з властивостей повітря – погано проводити тепло.)

– Як ведуть себе голуби? Як змінюється їхня поведінка на кінець зими? (Вони веселяться. Це ще й початок шлюбного періоду. Голуб воркує, залицяється до подруги.)

– Слідкуйте за поведінкою синиць. На що схожа зимова пісенька синиці, весняна? Які бувають синиці? (Велика, чубата, гаїчка, московка, лазорівка.)

– Як ведуть себе граки, ворони, галки? Чим схожі ці птахи? Чим відрізняються? Спробуйте розпізнати їхні сліди на снігу. Де найчастіше вони зустрічаються?

– Які птахи прилітають до нас зимувати? Чому їх називають кочівниками?

– Прислухайтеся до пташиного співу взимку, відгадайте, хто співає. Розрізняйте різні інтонації у співі птахів: пересторогу, страх, радість. У яку погоду не чути голосів пернатих сусідів? Коли вони стають жвавіші?

відшукати їжу, ніж рослиноїдним снігурам; снігурі можуть збиратися у великі зграї тому, що ягід на одному дереві (кущі) багато, у той час як комахи зустрічаються рідко; чим коротший день, тим менше корму можуть знайти собі зимуючі птахи; більшість зимуючих птахів не може довгий час жити на одному місці, тому що кількість їжі зменшується. З'ївши весь корм, вони вимушені перелітати на інше місце. Тому їх називають кочуючими; чим довше тягнеться зима, тим важче пташкам відшукати корм. Сама голодна пора – кінець зими і рання весна. Саме у цей час гине велика кількість зимуючих птахів; восени комахи ховаються; комахам, які мають темне забарвлення, заховатися легше. Таке забарвлення називають “маскувальним”.

Запитання для спостережень за зимуючими птахами:

– Де тримаються взимку птахи? (Біля людських осель.) Чому? (Так легше прогостувати.)

– Поспостерігайте, як тримаються синички: зграйкою чи поодинокі? Де вони шукають їжу, як її видобувають? Як вони пересуваються по землі? Де сідають: на кущах, на деревах, будинках, землі?

– Відшукайте у природі дятлову “кузню”. Підберіть і розгляньте шишки: хто ще живиться біля дятла? (Миші, інші птахи.)

– Придивіться до щигликів. Якими фарбами нагородила їх природа? (Червона маска навколо дзьобика, спина і плями на грудях яскраво-коричневі; хвіст, крила, верхівка голови чорні; на крилах широка жовта смужка; груди і животик чисто білі.) На кого схожі щиглики, коли висять на тоненьких гілочках? (На акробатів.) На яких рослинах найчастіше можна їх побачити? (На березі, вільсі, реп'яхах, чортополосі.) Прислухайтеся до співу цих птахів. Він чудовий! Недаремно люди утримують щиглів, як співучих декоративних птахів.

– Як веде себе взимку сорока? (Обережно. Коли до неї підходити – зчиняє галас і втікає.)

– У яку погоду горобці стають галасливі, а коли замовкають і ховаються під стріхи? Чому на ніч горобці збиваються у зграйки? (Так вони гріють один одного: ті, що всередині, зігрілися, переходять назовні, а ті, хто зовні мерз – у середину.)

Тема. Прокидаються дерева.

Мета: вчити дітей розпізнавати ознаку весняного пробудження дерев: початок сокоруху. Формувати елементи наукового пізнання світу. Сприяти розвитку спостережливості, вихованню естетичних почуттів, любові та інтересу до природи рідного краю.

Обладнання: товста голка, свердло, дерев'яна трубка, кілочок, глина, відеречко.

Передує прогулянці бесіда про дерева, відгадування загадок про дерева, чагарники, читання легенди про березу, перегляд картин із серії “Весна”.

Хід прогулянки

– Мої маленькі, любі діти! Ви прокидаєтесь вранці і розпочинаєте новий день. Чи відомо вам, коли прокидається від сну природа? На землі є також ранок року – це початок весни. А як називається перший весняний місяць?

– Так, березень. Отже, березень – початок року. Знаєте, як починається весна? Чим пахне? Які у неї прикмети? Давайте з вами здійснимо подорож у весну. Сьогодні ми побачимо, як пробуджуються від сну дерева. (Підходимо до клена.)

– Привітайтеся. Доброго ранку, кленочку! Який красивий наш кленочок! Опишіть його: сонний, пахучий, великий, гладенький, добрий, молоденький, тендітний. Щоб переконатися, чи справді прокинувся клен, зробимо голкою невеликий прокол на корі. Ось бачите: з ранки капає прозора рідина. Це – сік. Сонечко зігріло дерево, і воно поволі наповнюється соком. Рух соків означає, що коріння дерев починає всмоктувати воду з ґрунту. Сік рухається стовбуром до гілочок і бруньок.

– Скуштуйте, будь ласка, крапельку соку клена. Який сік на смак?

– Солодкуватий.

– Це тому, що у ньому є фруктовий цукор. Вода, яка надходить у рослину, випаровується дуже повільно. У рослині, що прокинулася, починають розчинятися зимові запаси поживних речовин. Ось тому сік солодкий. (Згадати дослід з підсолодженою

водою, який проводили взимку.)

– Таким солодким прозорим соком люблять ласувати дятли. Вони роблять у корі кленів, беріз або осик маленькі дірочки і крізь них добираються до смачної рідини. Та рани, зроблені дятлами, швидко загоюються і шкоди дереву не завдають.

– А люди п'ють сік дерев?

– Березовий сік.

– І кленовий можна вживати. Він смачний і корисний. Є така країна Канада. Там із кленового соку колись виробляли цукор. А зараз ми підійдемо і привітаємось з берізкою.

– Доброго ранку, берізко!

– Всі у весняному парку веселяться, а берези плачуть. Чому?

– Це тече березовий сік.

– Хто пив березовий сік? Який він на смак? (Солодкий, смачний.) А на колір? (Прозорий, сивуватий, каламутний.)

– А на дотик? (Прохолодний.)

– Чимало беріз гине від рук любителів смачного березового соку. Ось зараз ми навчимося правильно збирати березовий сік. Головне правило – не зашкодити дереву. Не можна брати сік у тоненької, молодесенької берізки. Від цього вона може загинути. Візьмемо такі берізки під свою охорону (вивішуємо на гілочки червоні прапорці).

Далі обираємо березу, стовбур якої широкий, великий (за правилами – діаметр має бути 20-25 см, а то і більше). Готуємо інвентар: свердло, дерев'яну трубку, дерев'яний кілочок, глину. Після добуття соку отвір закриваємо кілочком, замащуємо глиною.

– Ці поранення не тільки виснажують дерево, але й стають вогнищем розвитку різних хвороб.

Підсумок: ознакою весняного пробудження дерев є початок сокоруху. Недаремно в деяких говірках перший місяць весни називається сочем, соковиком.

Тема. Гра “Зимуючі пташки”.

Мета: познайомити дітей з причиною, яка не дозволяє комахоїдним птахам збиратися взимку у великій зграї; пояснити біологічний зміст потаємного життя комах; довести необхідність підгодівлі птахів у зимовий період.

Обладнання: паперові грона калини (горобини), ними можуть бути зім'яті листки червоного паперу, невеликі фігурки різного кольору, наприклад: частина – чорні, частина – яскраві, вони також можуть бути зроблені з паперу.

Ігрове завдання: дитина, яка виконує роль пташки, має за певний час знайти і зібрати необхідну кількість їжі.

Ігрова умова: синичці, щоб бути ситій, потрібно знайти не менше 10 комашок. Якщо вона знайде від 4 до 9, буде голодувати і може захворіти, якщо 3 і менше, може померти з голоду. Снігурю потрібно знайти 5 ягід горобини (калини). Примітка: більше брати не можна.

Хід гри

Лічилкою обираються діти (5-6), які будуть виконувати роль птахів. На голови їм можна одягнути кокошники із зображенням синичок і снігурів. Вони виходять з кімнати або їм на декілька секунд зав'язують очі. Інші гравці у цей час ховають “комашок” – у кулачок, кишеньку, зошит, під іграшки. “Грона горобини” розташовуємо купками, на видному місці. Після цього прилітають “пташки” і 1-2 хвилини шукають корм. Після цього всі підраховують, скільки їжі знайшли собі синички (кожна окремо), скільки – снігурі.

Після гри слід провести бесіду за такими запитаннями:

– Кому було легше відшукати корм – синичкам чи снігурам?

– Чому синички не збираються у великій зграї?

– Чи важко пташці відшукати собі корм, коли день стає коротший?

– Скільки їжі зможуть знайти птахи, якщо будуть шукати на одному місці другий, третій, четвертий раз?

– Яких комах легше відшукати: яскравих чи темних?

– Тих, які погано чи добре заховалися?

Висновок: комахоїдним синичкам набагато складніше

Потримайся, горобійку!

У заметах білий сад,   Людям затишно в хатах –
У заметах вулиця...   В'ється дим із комина,
Горобійко на дротині   А в засніженім дворі –
Від морозу шулиться.   Ні птахів, ні гомону.

Тільки часом вітер злий
Між дротами чується...
– Потримайся, горобійку, –
Скоро розвеснується!

Лідія Компанісець

Синички

Завітали дві синички
До маленької Анички.
Ой, як холодно надворі,
Сніг летить у лісі, в полі,
Мерзнуть лапки,
Мерзнуть крильця,
І нема чим поживиться!

Як почула це Аничка,
Змайструвала годівничку.
– Гей, злітайтеся з лісу, з поля,
Буде зерен вам доволі! –
Прив'язала кусник сала,
Всіх пташок нагодувала.

В. Близнюк

Тема. Бубнявіння бруньок. Які бувають бруньки?

Мета: вчити дітей розпізнавати ознаки весняного пробудження рослин: бубнявіння бруньок; простежити ознаки росту гілок. Стимулювати інтерес і допитливість у пізнанні природи.

Обладнання: іграшкові фотоапарати, ніж, таблиці з зображенням бруньки.

Передує прогулянці бесіда про бруньки, розгляд таблиць і малюнків, розгляд гілочки верби з котиками. Читання казки “Котики”.

Хід прогулянки

– Яка пора року? Як ви гадаєте, що мають на увазі, коли говорять: весна світла, весна води, весна зелені?

– Так, це весняні місяці: весна світла – березень, весна води – квітень, весна зелені – травень.

– А яка зараз весна? Так, весна світла. Чому? (Яскраво світить сонечко, небо чисте, ясне, голубе; дерева ще не одягнулися у зелені листочки.)

Привітайтеся з каштаном. Одягніть на пальчики чарівний перстень царя Соломона.

– Доброго ранку, каштане!

– Сьогодні добрий каштан розповість нам про те, як народжуються молоді листочки. (Нахиляю гілку так, щоб її можна було легко роздивитися усім дітям.) Через 10-12 днів після початку сокоруху починають бубнявіти бруньки (показую). Брунька – це ніби скринька, у якій ховається зелений листочок. Зверху брунька вкрита лусочками. Вони щільні, міцні, шкірясті, змащені клейкою смолянистою речовиною. Це так бруньки захищаються від холоду. У такій схованці молодому листочку не страшні ні березневі морози, ні заметілі, ні холодний вітер. Є ще бруньки, у які ховається квітка (показати на прикладі вишні: на відміну від конусоподібної листової бруньки, квіткова брунька округла і більша).

– Привітайтеся з вишнею.

– Доброго ранку, вишенько!

– Обережно зріжемо гілочку вишні. Поставимо в кімнаті у вазу з водою і поспостерігаємо: з яких брунечок з'являться листочки, а з яких – квіточки.

– Привітайтеся з бузком.

– Доброго ранку, бузочку!

– Придивіться до бруньок бузку. Чому не бубнявлють бруньки на травмованих, підсохлих гілочках? (Через пошкодження гілки до них не надходить вода.)

– Привітайтеся з вербою.

– Доброго ранку, вербичко!

– Згадайте казку про вербові котики. Розгляньте гілочку верби. Якого кольору котики? (Сіренькі.) А які за розміром? (Маленькі.) Які на дотик? (Пухнасті, м'які, лагідні.) Чи мають запах? (Приємний.) У такій теплій шубці нічого не загрожує молодому вербовому листочку. І тільки сонечко розтопить сніги, нагріє землю, зазеленіє наша верба, запишається. Тому не спішіть зривати гілочки з котиками. Верба з листочками набагато красивіша, ніж з поламаними гілками.

А у букет достатньо поставити декілька гілочок. Їх обережно зрізають: вербові прутики міцні й гнучкі. Вони швидко пускають коріння. Тому не потрібно їх викидати, а краще посадити у землю. Таким чином ми прикрасимо землю і зробимо дуже хорошу справу.

Ось так з кожним днем брунечки бубнявлють, стають більшими. Рослини постачають до них воду з поживними речовинами. І через деякий час з брунечок з'являться молоді листочки або квіти.

Підсумок: ознакою весняного пробудження рослин є бубнявлюння бруньок. Брунька – зачаток квітки, листка, нового пагону. Щільні, шкірясті, вкриті клейкою смолянистою речовиною лусочки – ознаки пристосування рослин до несприятливих умов навколишнього середовища.

– Насіння конопель. Його люблять усі птахи.

– Овес – для горобців.

– Просо, пшоно.

– Насіння кавуна – для синичок і повзиків.

– Сире гарбузове насіння.

– Крихти білого хліба, тому що чорний хліб шкідливий для птахів.

– Насіння ясена – улюблені ласощі снігурів.

– Насіння бур'янів.

– А ось ягоди горобини, калини, бузини ми залишили на рослинах, не зривали. Буде пожива для снігурів, дроздів, омелюхів.

– Вінички кінського щавлю і кропиви – для снігурів.

– Насіннячко реп'яшків – для щигликів.

– Вінички з лободи – для чечіток.

– Як на людському, так і на пташиному столі повинно бути розмаїття. Насипимо у годівниці усього потроху, щоб задовільнити найвибагливіші пташині смаки, допомогти вижити в непростий голодний і холодний час тим птахам, які взимку не залишають рідні краї, і будьте впевнені – птахи сповна віддячать вам влітку за вашу турботу!

Додаток

Катя-Катерина

Горобці сіренькі,
Снігурі строкаті
Прилітають взимку
На балкон до Каті.

Дме холодний вітер,
Крутить хуртовина...
І птахів годує
Катя-Катерина.

– Нагодуй, Катрусе,
Пожалій, Катрусе,
Бо лютує Лютий,
Сад снігами скутий,

Катя-Катерина,
Вдача голубина!

Лідія Компанієць

Помилуйтеся, як гарно! Яким став клен з таким намистом? (Святковим, красивим, веселим.) А ще, дітки, щасливим з того, що через декілька хвилин у нього з'являться багато голосистих друзів.

Великі годівнички-картоплини (варена картопля, перетята міцною ниткою) ми розвісимо на липку. Зверніть увагу, добра липка сама припасла пташкам корм – свої горішки. А поруч з ними будуть висіти наші годівнички. Адже птахи, що зимують у містах, живляться винятково залишками з людського столу.

Катруся зачитає нам прохання пташок:

Поспіши, дитино мила,	А тут друга прилетіла,
Глянь на світ навкруг:	Жалібно квилить:
Все зима снігом покрила –	Поможи, дитино мила,
І поля, і луг.	Сю зиму прожить.
Ні зігрітись у промінню,	Обережно, о дитятко,
Ні знайти зерна.	Стіл щодня змети –
Ось лежить там на камінню	І кришини перед хатку
Пташка нежива.	Пташці принеси.

Уляна Кравченко

– А кому ми приготували шматочки сирого несолоного сала та м'яса? Правильно, синичкам. (Вихователь прикріплює шматочки до гілочок дерева.) А я принесла ще й варені кісточки для них. Будемо спостерігати акробатичні вправи, на які здатні тільки синиці.

– Яку чудову годівницю змайстрували Дениско зі своїм дідусем. Це справжнісінька їдальня. З чого вона зроблена? (З дерев'яних дощок.) Таку годівницю не буде розгойдувати вітер, а отже птахи не будуть полохатися. У неї є дашок. Для чого? (Щоб сніг не замітав їжу.) Закріпимо її за допомогою мотузки і дроту. Чому не можна використовувати цвяхи? (Дереву боляче. Через нанесену рану дерево може загинути у люті морози.) Годівничка не повинна пустувати. Ми принесли з собою смачненький корм. Який саме?

– Насіння соняшнику (несмажене!). Його дуже люблять снігурі і синиці (непогано було б злегка потовкти насіння пляшкою або качалкою).

Тема. Перші весняні квіти.

Мета: знайомити дітей з першими весняними квітами: підсніжником, проліскою, первоцвітом, медункою, рястом, мати-й-мачухою, сон-травою, анемоною. Вчити розпізнавати їх за зовнішнім виглядом, запахом.

Примітка: спостереження ведуться неодноразово, так як рослини зацвітають у різні періоди весни.

Підсніжник

Нас запросив у гості Весняний День. Який він сьогодні? Він пропонує нам завітати до дивовижного царства квітів і познайомитись з маленьким принцом. Хто він, ви дізнаєтесь, коли відгадаєте загадку:

Перші квіти проростають
З цибулиночок малих.
Красну весну зустрічають.
Розпізнайте, діти, їх.

У проміннях сонця ніжних
Край веселого струмка
Білий, росяний...

Раптом блиснув з-під листка. (*Підсніжник.*)

І справді, маленький принц – це не хто інший, як підсніжник. Він – справжній посланець зеленої весни. А наша екологічна стежинка привела нас у куточок лісу. Саме тут і відбудеться зустріч з цією квіткою. Подивіться уважно і скажіть, на що схожі квітучі підсніжники? (На квітучий килим, біле мереживо, красиву ковдру.) Розгляньте квітку. Яка вона? (Маленька, ніжна, тендітна.) Яке у неї стебло? (Тоненьке, маленьке.) А які листочки? (Довгі, зелені.) Роздивіться чашечку квітки. Що вона вам нагадує? (Пелюстки нагадують великі краплини молока, білі дзвоники, білі сльози тощо.) Чи має квітка запах? (Так, надзвичайно приємний.) А як ви гадаєте, чому квітку назвали підсніжником? (Зацвітає дуже рано, коли ще лежить сніг. Не боїться зими. Не замерзає серед снігу.) Так. Але чому підсніжник може першим зацвісти, коли ще так

мало тепла, і земля повністю не зігрілась? Увага! Маленький принц Підсніжник розкриває нам свою таємницю! Його сила – у його цибулинці! (Показую на прикладі звичайної цибулі або нарциса.) А де ж його цибулінка? (Під землею.) Ця цибулінка має так багато поживних речовин, що рослині не потрібно чекати, коли прокинуться живильні соки землі.

– То ж у чому сила маленького підсніжника?

– У його цибулинці!

– Коли зів'яне підсніжник, що залишиться під землею?

– Його цибулінка.

– І цілий рік у ній будуть накопичуватися поживні речовини, щоб через рік, у березні, знову зацвіла прекрасна квітка.

– Чи можна зривати квіти? Чому? (Вони живі. Красу не можна нищити. Вони занесені до Червоної книги України.) Що означає, що вони занесені до Червоної книги? (Їх залишилося дуже мало. Вони потребують охорони. Потрапили у біду тощо.)

– Коли ви дивитесь на ці милі квіти, які почуття у вас виникають? (Ніжності, радості, щастя, задоволення.)

– Бережіть цю красу. Бо тільки краса зможе врятувати світ! Діти стають у коло і промовляють (виконуючи при цьому певні рухи):

Я зірвав квітку – і вона зів'яла.

Я спіймав метелика – і він помер у мене на руках.

І тоді я зрозумів, що до краси можна доторкнутися

Тільки серцем!

Мати-й-мачуха

Передує прогулянці читання легенди про мати-й-мачуху, розгляд кольорових ілюстрацій, гербарію.

– Я сьогодні зустрілася з чудом. Справжнім, весняним, дуже красивим. І тут, у нашому садочку. Тож запрошую і вас помилуватися ним. А заодно і відкрити таємницю ще однієї весняної квітки!

– Знайомтесь, це весняне чудо називається мати-й-мачуха. Поміркуйте, чому я її назвала чудом? (Вона дуже красива. Ще немає інших квітів, а вона з'явилася.)

Зима

Тема. Розвішування годівничок у "Пташиному містечку".

Мета: залучити малят до участі у Всеукраїнській операції "Годівничка". Вчити правильно підбирати корм для птахів, впізнавати пернатих сусідів за зовнішнім виглядом, голосом. Виховувати дієву любов до природи, бажання допомогти тваринам взимку.

Обладнання: годівнички, корм.

Передує роботі гра "Зимуючі пташки". Спостереження за зимуючими птахами: синичкою, горобцем, воронами, сороками, повзиками тощо.

Хід заняття

– Сьогодні екологічна стежинка поведе нас у Пташине містечко. Там на нас уже чекають, як ви гадаєте, хто?

– Так, саме птахи. Кого можна побачити взимку? (Горобчиків, синичок, ворон, голубів, повзиків, сорок. А ще до нас прилітають снігурі, омелюхи.)

– Як називаються ці птахи? (Зимуючі.) Зима – це така пора року, коли вся природа поринула у глибокий сон. Єдине, що нагадує нам про те, що природа жива, – це птахи, які своїм жвавим голосом звеселяють холодний пейзаж за вікном. Але це тільки для нас, людей, птахи взимку – радість. Для самих же птахів наступає найважчий період їхнього життя.

– Що птахам страшніше – холод чи голод?

– Так, саме голод – найбільша небезпека для тендітної пташки взимку. Сита пташина не замерзне навіть у люті морози. І сьогодні ми разом розвісимо годівниці у Пташиному містечку. Насипимо в них корму і щодня будемо спостерігати, хто прилітатиме до наших їдалень. Знайте, що тільки одна годівниця, яка не порожніє всю зиму, зберігає життя 12 птахам!

Годівничками-намистом (на леску нанизані варені шматочки моркви, бурячка, картоплі) ми прикрасимо гілочки клена.

Додаток

Айстра

На початку 18 століття одному французькому ботаніку прислали з Китаю насіння невідомої рослини. Його висіяли в Паризькому ботанічному саду.

А невдовзі з'явилася квітка. Вона розцвіла червоним віночком з жовтою серединкою. І була подібна на велику маргаритку. Тому її спочатку назвали Королевою маргариток. Через 22 роки було виведено багато сортів цих квітів. Один із них був особливо вдалим: розцвіла квітка дивовижної краси. Один із ботаніків вигукнув: "Астер!", що означає грецькою мовою "зірка". З того часу квітку почали називати айстрою.

Ну ось і літо золоте
Сховалось за дощами,
Лиш айстра у саду цвіте
Ясним вогнем прощальним.

Коли ж морози загудуть,
Завіють сніговії,
То світлу айстру у саду
Зірвати не посміють.

В. Гантар

Сонце в хмарі,
Пахне в'ялим листом.
Всохли квіти, що цвіли колись.
А на грядці килимом барвистим
При негоді айстри розцвілись.

Дощ дрібненький падає росою,
Мокрі листя у саду летять,
Горді, гарні, сяючі красою
На морозі айстри ті тремтять.

Н. Кибальчик

Батьківщина айстр – Китай, Японія, Далекий Схід. У світі вирощують більш ніж 500 сортів айстр. Великою популярністю користуються махрові. Люблять сонячні місця, вимагають поливу, особливо під час посухи.

– Місцями ще лежить сніг, в струмках клекоче тала вода, а з-під землі повитикала свої голівки ця квіточка. Яка вона? (Маленька, жовта.) Що вам нагадує квіточка мати-й-мачухи? (Золоту тарілочку, сонечко, монетку, гудзик.)

– Вони такі яскраві, наче ввібрали в себе перші весняні сонячні промені. Ці краплини сонця золотом світяться на землі. Придивіться до них уважно. Де люблять проростати ці квіти? (На відкритих місцях, де багато тепла і світла.) Поспішає рослинка. Дихання її підігріло сніг, утворився льодяний купол – справжній тобі парничок. В ньому й підростали квіти. На яку квітку схожа мати-й-мачуха? Так, на кульбабку. Що потрібно знати, щоб не плутати ці квіти між собою? (Мати-й-мачуха раніше зацвітає. У неї є серединка. Коли вона цвіте, у неї немає листочків.) Опишіть стебло мати-й-мачухи. (Воно пряме, товсте, вкрите лусочками.) Якого кольору лусочки? (Бурувато-червоні.) Це – своєрідні (видозмінені) листочки. Справжні з'являться тільки тоді, коли рослина відцвіте. Зверніть увагу: все стебло вкрите маленьким пушком, а коли доторкнутися – липке. Як ви гадаєте, чому? (Так рослина захищається від холоду.) Справді, мати-й-мачуха вміє захищатися. Поміркуйте, чому сьогодні її чашечка закрыта? (Сьогодні похмуро, нема сонечка.) В ясну погоду квіти мати-й-мачухи розкриті, та досить хмарам закрити сонечко, як голівки квіток враз закриваються. Так своєрідно рослина рятується від несприятливих умов.

– Постережіть, хто прилітає до квітів мати-й-мачухи?

– Бджоли.

– Що вони роблять?

– Збирають нектар.

– Отже, квітка мати-й-мачухи не тільки красива, а ще й добра.

Вона приготувала смачний солодкий сік голодним бджілкам, метеликам, комашкам. Пам'ятайте про це. Не рвіть золотих квітів мати-й-мачухи!

Примітка: повторну прогулянку провести тоді, коли мати-й-мачуха відцвіте і на стеблі з'являться справжні листочки.

– Що сталося з квітами мати-й-мачухи?

– Що з'явилося на стеблі?

– Опишіть листочок квітки. (Він великий. Зеленого кольору.)

По краях у нього є зубчики.) Листочок цей не зовсім звичайний. Верхня частина листочка зелена й гладенька (діти торкаються листочком до щічки). Нижня частина листочка сіруватого кольору і вкрита білими волосинками, на дотик викликає почуття тепла. Ось і кажуть у народі: один бік, як мати рідна, зігріває, а другий, ніби мачуха, холодом обдає. Звідси і пішла назва.

– На Волині мати-й-мачуху інколи називають гнилиця, намулка, водяний лопух. Як ви гадаєте, чому? (Вона полюбляє воду.) Так, рослина ніби відчуває воду. Колись за нею люди визначали близьке залягання підземних вод. І на тому місці, де росло цих квітів багато, копали криниці. Справжнє маленьке чудо, чи не так!

Слухай, дивись, пам'ятай! Природа – наш рідний дім! Все, що вона дає нам, потрібно шанувати, любити, охороняти.

Примітка: повторне спостереження провести у похмуру погоду.

– Що сталося з квітами? Чому вони закрили свої віночки? Мати-й-мачуха – квітка, за якою можна завбачати погоду.

Медунка

Діти стають у коло, говорять веснянку.

Вихователь: Йде весна-красна в зеленій хустинці.
Несе весна-красна у скриньці гостинці.
Ягням –

Діти: травицю,

Вихователь: гусенятам:

Діти: водицю,

Вихователь: каченятам:

Діти: ряску,

А малятам казку!

Вихователь: Доброго ранку!

Діти: травам росистим.

Вихователь: Доброго ранку!

Діти: квітам барвистим.

Вихователь: Доброго ранку!

Діти: сонечку ясному!

Людям усім і усьому прекрасному!

Візьмемо енергію у води (імітуємо руками хвилеподібні рухи) – будемо як вода здоровими!

Гра-інсценівка “Розмови з квітами”. (За Зіркою Мензатюк).

– Паничику чорнобривчику, чом не виростаєш?

– Я расту, расту: листя – у висоту, корінь – у глибину, в чорну землю, в холодну воду, що рідним голосом говорить.

– Паничику чорнобривчику, а вже літо рум'яне!

– Ще почекаю, не зацвітаю: ще тому літові нема краю.

– Паничику чорнобривчику, а вже літо медове!

– Ще я розкушуся, розгуляюсь, піду квітником, як козак, навприсядки, – зеленим чубом, зеленим вусом розмаю!

– Паничику чорнобривчику, а вже літо серпневе! Пшеницю жне, снопи кладе – ласкаве, смагляве, від сонця золоте!

– То ось же і мій цвіт на обжинковий віночок! Цвіт карий, кароокий, вродою мов серпневий полудень.

– Паничику чорнобривчику, пізня осінь морозом пахне!

– Виший мене на сорочці чорнобривими нитками: червоними, як літо, чорними, як ніч, – буду тобі коло серця процвітати.

Придивіться уважніше: багато квітів посохло. Це ж чому? (Осінь на дворі.) Залишилася від квітки тільки продовгувата коробочка, з якої виглядає сухий чубчик. Ми потягнемо за чубчик і... розгадаємо таємницю коробочки. Що ви бачите? (Чорні довгасті стеблинки.) Це – насіння чорнобривців. Бачите, як його багато! Буде що весною сіяти! Акуратно позбираємо насіннячко у паперові пакетики. (Практична робота.)

Чорнобривці

Які гарні квіти нас зустрічають! Помилуйтеся ними. Хто знає як вони називаються? (Чорнобривці.) Чорнобривці – справжня окраса осені. Люди дуже люблять їх, садять коло будинків, у парках, прикрашають ними вулиці, сквери. Чорнобривці – квіти України. Дівчаток і хлопчиків, які мають чорні брови так називають: “Чорноброві”. А про того, у кого карі очі так кажуть: “Очі, мов чорнобривці”. У давнину чорнобривцями називали чобітки з червоними халявками.

Чорнобривці, чорнобривці
Квітнуть в тиші вечоровій.
Чорнобривці чарівні
Так і просяться в пісні.

Якого кольору чорнобривці? (Жовтого, червоного, бордового, бурого, жовтогарячого, оранжевого.) На що схожа клумба з чорнобривцями? (На вогнище, сонячний килим.) Тепло біля неї, затишно. Розгляньте віночки квітів, чи однакові вони? (Ні, у деяких квітів пелюсток дуже багато, в інших – ні.) Доторкніться легенько до них, які вони на дотик? (М'якенькі, гладенькі, ніжні, прохолодні.) Немов тканина – оксамит. Тому чорнобривці ще оксамитцями називають. Які заввишки чорнобривці? (Низенькі, бувають високі.) Зверніть увагу на листочки. Вони немов вирізані із зеленого полотна майстринею природою. А який чудовий аромат лине над клумбою! Вдихніть пахощі чорнобривців. Чи подобається вам запах? Який він? (Терпкуватий, приємний, гіркуватий.) А ще, діти, лікувальний. Дуже корисно постояти біля клумби з чорнобривцями, подихати цілющим ароматом. Колись настоянкою з оксамитців полоскали хворе горло, вплітали їх у віночки-обереги.

Присіли, доторкнулись руками до землі – візьмемо енергію у землі. Будемо як земля багаті!

Встали, руки вгору підняли. Візьмемо енергію у сонця – будемо як сонце сильними!

Візьмемо енергію у вогню (імітуємо кистями рук вогонь) – будемо як вогонь сміливими!

Весна вступила у свої права. А екологічна стежинка знову покликкала нас у куточок лісу. Що змінилось? (Зазеленіла травичка. Зів'яли підсніжники.) Зверніть увагу: серед зеленої травички розквітла інша рослинка. Яка вона? (Гарна, красива, маленька.) Чим саме вам подобається? Сфотографуйте її.

Гарні, різноманітні весняні квіти. Але ця серед них незвична: вона аж чотири рази змінює свій колір. Тому у народі її часто називають квіткою-сфітлофорчиком. А справжня її назва – медунка. Розгляньте її букетик. Чи справді це так? Якого кольору квіточки, зібрані в один букетик? (Рожеві, фіолетові, сині.) Як тільки квіти розкриваються – вони рожеві. Ось ця, мабуть, тільки сьогодні розквітла, бо має таку ніжну рожеву барву. Пройде небагато часу, і вони стануть фіолетовими, як ось ця, наприклад. А потім – синіми.

– Що вам нагадують квіти медунки? (Дзвіночки, лійку, капелюшки тощо.)

– А які листочки? (Невеликі, продовгуваті, зелені.)

– Яке стебельце у медунки? (Пряме, вкрите пушком.)

– У якої ще рослини ми спостерігали пушок на стебельці? (У мати-й-мачухи.)

– Для чого цей пушок? (Він захищає рослину від холоду.)

– Чи можна назвати медунку сильною? Сміливою? Чому? Поміркуйте, чому рослина зацвітає так рано, де її сила? (Ще з літа запасає вона поживні речовини.) А відкладаються вони не в цибулинках, як у... (підсніжника), а в товстих кореневищах.

– Зверніть увагу: де любить рости медунка? (У затінку.) Це – лісова квітка. Особливо їй до вподоби листяні ліси.

– Поспостерігайте, хто прилітає до медунки? (Бджоли, метелики, джмелі. Вони збирають нектар.) А що бджоли роблять з квіткового нектару? (Мед.) Звідси і назва квітки: медунка.

– Подивіться уважно, на які квіточки сідають бджілки? (На рожеві.) І це не просто так. Найбільше солодкого соку в рожевих квітах, які щойно розгорнулись. А сині квіти сигналізують комашкам, що вони порожні. Отож і немає на них бджілок.

Медунка – корисна рослина. З неї виготовляють ліки. То як ще її можна назвати? (Лікарською.) Вона не тільки прикрашає ліс, а й годує перших комах, лікує людей. Багатьом допомагає, проте й сама просить допомоги. Медунка – рослина Червоної книги. Що

це означає?

– А на закінчення прогулянки скажу: якщо б весні знадобилася брошка до зеленої сукні, вона без вагань вибрала б барвисту медунку.

Додаток

Мовою перших квітів:

- Масове цвітіння пролісків – на помірну погоду влітку.
- Багато пролісків – гарно вродить картопля.
- Поява жовтих квіток мати-й-мачухи – вірна ознака теплих днів наприкінці березня – на початку квітня.
- Завжди і всюди медунка зацвітає пізніше мати-й-мачухи і раніше кульбаби.
- Провісником настання тривалого, стійкого тепла, після похолодання і затяжних днів з негодою, стають золоті ключики первоцвіту.
- Ніжні проліски стулюють свої пелюстки і злегка вигинають квітконіжку – чекай негоди, дощу.
- Розкрита квітка фіалки – буде гарна погода.

Більшість ранньовесняних рослин – рідкісні та зникаючі види, занесені до Червоної книги України. Рвати і викопувати їх у природі категорично забороняється. Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1999 року затверджені штрафи для розрахунку компенсації за шкоду, заподіяну рідкісним рослинам у таких розмірах. За кожну особину: рослини I категорії рідкості – дві мінімальні зарплати, II категорії – одна мінімальна зарплата, III категорії – половина мінімальної зарплати. Тому, перебуваючи на природі, не винищуйте квітів, залишайте майбутнім поколінням куточки первісної краси нашої Землі. Адже кожна рослина неповторна. Посадковий матеріал можна придбати у ботанічних садах, дендропарках, спеціальних фірмах і магазинах, у квітників-аматорів.

Рослини, занесені до Червоної книги України – підсніжник звичайний, сон широколистий, конвалія звичайна, водяний горіх, барвінок малий, проліска звичайна, латаття біле, первоцвіт весняний, лілія лісова, росичка середня, журавлина дрібноплідна.

Зверніть увагу! В Україні взято на облік близько 200 видів

ними. Створіть словесний портрет цих квітів. Які вони: високі чи низькі? Якого кольору? Якої форми віночок квітки? Де вони полюбують рости у нашому садочку? Чому саме біля паркану? Запитаємо у жоржин (запитання ставлять діти, а вихователь на них відповідає):

– Чи подобається вам у нас? Як ви думаєте, чому?

– Чому вас так назвали? (На честь вченого-ботаніка Георгі. Тому жоржини часто називають георгінами.)

– Ви цвітете цілу осінь? (Ні, тільки до перших заморозків. Жоржини не переносять холоду. Вони потрапили до нас чотириста років тому із теплих, тропічних районів Америки.)

Довідка для вихователя

Десь 400 років тому бульби цих рослин привезли до Іспанії з далекої Мексики. Людям, які привезли жоржини, здавалося, що вони подарували світові нову цінну харчову рослину. Адже індіанці вирощували її зовсім не заради квітів, а саме як коренеплоди. Але європейцям бульби не сподобалися. Їх почали вирощувати як квітково-декоративні рослини.

Жоржини, жоржини рожеві і білі,
Червоні і жовті в саду розцвіли.
Коли б не морозяні дні посивілі,
Вони б і зимою нам радість несли.

– У яких місцях ви любите рости? (Там, де багато сонця. Місце має бути захищене від вітру. Високорослі жоржини садять біля парканів, щоб рослині була опора.)

– Чи любите ви водичку? (Всі рослини не можуть жити без води. Але поливати мене потрібно обережно – воду лити під корінь, а не на листя, інакше ми захворіємо. Коли приходить осінь – припинити поливати. Ми готуємося до зимового спокою.)

– Як тільки квіти відцвітуть, ми зріжемо стебла і викопасемо бульби. У спеціальних мішечках вони будуть зберігатися у підвалі аж до весни. Пригадайте, як називаються жоржини, у яких ми збирали насіння? (Веселі хлоп'ята.) Подякуємо панні жоржині за цікавинки і таємниці.

Тема. Осіннє диво – квіти. Прогулянка екологічною стежинкою на зупинку “Квітова веселка”.

Мета: уточнити уявлення дітей, що осінь – пора визрівання насіння, вчити збирати насіння квіткових рослин; стимулювати вживання в своєму мовленні образних висловів; виховувати естетичні смаки, любов до праці.

Обладнання: паперові мішечки для збору насіння.

Передує прогулянці читання казки Б. Вовка “Чиї квіти найгарніші”.

Хід прогулянки

Жоржини

Уже і вересню кінець, Настали дні холодні. До нас, я чула, морозець Прийде вночі сьогодні.	Впаде на луки, на гаї, Побілить лист на вишні... Погасить сонечка мої – В саду жоржини пишні.
---	--

Та я морозцеві тому
Не дам жоржин стоптати:
На руки ніжно їх візьму
І понесу до хати.

Марія Познанська

Пригадайте казку “Чиї квіти найгарніші”. Якими квітами пишлась осінь? Яка гарна сьогодні днина! Саме у гості до квітів завітати. А де ростуть квіти? (У полі, лісі, лузі, саду.) Для чого людям потрібні квіти? Які квіти вам подобаються? Чим красиві квіти? А як називається місце, де садять квіти біля оселі? (Квітник, клумба.) Саме туди ми помандруємо відкривати осінні таємниці. (Вересом, цикорієм, гусячими лапками.) Якими квітами, що цвітуть на квітничку, може похвалитися осінь?

Нас вітають жоржини. Які вони горді та пишні! Помилуйтеся

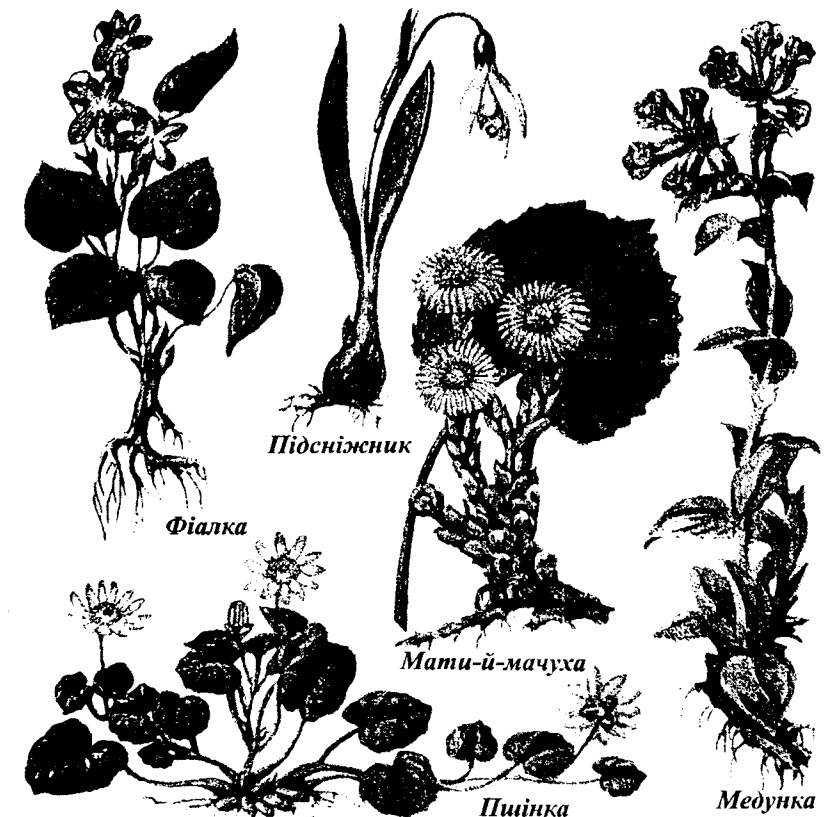
рослин, які перебувають на межі зникнення.

Розв’язування проблемних ситуацій.

Що ти робитимеш, коли на твоїх очах ламатимуть гілки дерева? Бігатимуть по клумбах?

Твої дії, коли стежиною, якою йдеш, біжить їжачок? Повзе вуж? Стрибає жабка? Повзе равлик?

Іноді можна почути: “Квітку зривай ту, що біля дороги, вона нічия”. Чи бувають нічі квіти? Дерева? Кущі? Звірі? Птиці?

Тема. Таємниці струмочка.

Мета: вчити дітей розпізнавати водяних комах, виховувати інтерес і правильне ставлення до них.

Обладнання: скляна банка, сачок.

Передує прогулянці розгляд картин із зображенням різноманітних водойм: річки, озера, моря, ставка, болота, струмка; повторення правил поведінки під час перебування поблизу водойм; ігри “Екологічна рибалка”, “Хто живе у річці”, “Що потрібно, а що ні”.

Хід прогулянки

– Нас у гості запрошує струмочок. Скільки цікавого він сьогодні нам розкаже і покаже. Тож вирушаймо відкривати таємниці струмка.

Станьте навколо так, щоб всім було видно і обов’язково проти світла. Поспостерігайте, хто ж у воді поселився.

– Маленькі комашки.

– Які вони? (Продовгуваті, коричневі, з довгими лапками, які вони так кумедно широко розставляють.) Кого нагадують? (Павучків.) Перед вами жуки-водомерки. Їх часто можна побачити у воді. Чому ж вони не провалюються, чому не тонуть? Вчені довго не могли зрозуміти, як вдається водомеркам ковзати по воді, немов і ваги у них немає. І вода не мокра. Потім вивчили їх краще, розгадали таємницю. На лапках у жучків є особливі “черевички”. Не справжні, звичайно, всього тільки щетинки, густо змащені жиром. Завдяки жиру, вода не мочить лапки, і вони у водомерки завжди сухі.

А ось ще один водяний житель. Невеликий такий жучок. Поспостерігайте за його поведінкою. Що він весь час робить? Все вертиться та вертиться. Його так і назвали – вертячка. У нього свої хитрощі, щоб жити у воді. Лапки вкриті густими волосинками. Коли жук пливе, він то викидає лапки вперед, то відводить їх назад. Дуже зручно веслувати такими ногами, коли доводиться весь час крутитися. Кружляючи по воді, ці жучки вишукують здобич – маленьких тваринок. А допомагають їм бачити цікаві очі – верхня частинка ока бачить над водою, а нижня – під водою. На превеликий

Ранками імлиста,
Вдень – як позолота.
Обриваю листя –
Це – моя робота.

Андрій М’ястківський

У великих містах туман затримує у собі пил, вихлопні гази автомобілів, частинки диму. Такий брудний туман називають смог. Смог небезпечний для людей, тварин, рослин.

Додаток

Стрічки для берізок

Ростуть над ставом дві берізки. Струнки, високі, білорі. Розпустили берези зелені коси. Віє вітер, розчісує їх. Тихо шелестять листям берези. То вони про щось розмовляють.

Однієї ночі стало холодно. На траві заблищали білі кришталіки льоду. Прийшла до беріз осінь. Принесла їм золоті стрічки. Вплела берізкам стрічки в зелені коси.

Зійшло сонце. Розтопило кришталіки льоду. Подивилося сонце на берези й не впізнало їх: у зелених косах – золоті стрічки. Сміється сонечко. А берези сумують.

В. Сухомлинський

Жовтень

Жовто-жовто навколо.

Лиш досі

Зеленіє одежа дубків.

Місяць Жовтень

Художницю Осінь

На пораду до гаю привів:

– Чи й дубочки, – питає, –
жовтити?

Осінь каже:

– Ні, ні, почекай:

Я листки розмалюю, мов
квіти,

Щоб загравав всіма барвами
гай!

Та й поклала узор
кольоровий

На блискучий дубовий
листок,

І в одежі новій, пурпуровій,
Запишався червоний дубок.

Інна Кульська

називається туман. Якого кольору туман? (Білого, молочного, сивого, сірого.) На що схожий? (На покривало, пелену, завісу.) А що робить туман? (Лежить, стелиться.) Відгадайте загадки:

Не дід, а сивий, не спить, а стелиться.

Вкриває землю й океан, зовуть його... (Туман.)

Подивіться на колесо (інші предмети на майданчику). Яке воно на дотик? (Мокре.) А яким є ваш одяг? (Мокрим.) А яке обличчя? (Мокре.) Немов після дощу. То що ж таке туман, як ви гадаєте? (Вода.)

Від холоду водяна пара, яка є у повітрі, перетворюється на маленькі-маленькі крапельки води. Ці краплинки такі малі, що не падають на землю, зависають у повітрі. Так утворюється туман. Краплинок стає все більше і більше, туман гущішає, і ось крізь нього вже нічого не видно. У туманні ранки слід обережно переходити дорогу. Чому?

Туман стелиться всю ніч і до ранку. Вранці поступово він зникає, залишаючи на траві краплинки роси. Подивіться, доторкніться до травички, до гілочок кущів. Чому так відбувається, дізнаєтесь, коли загадку відгадаєте:

На долину, на поділ
Ліг великий сивий віл.
Надійде теля червоне –
Геть того вола прогоне.

(Туман і сонце.)

Так, як тільки зійде сонце, туман зникає.

Восени тумани бувають найчастіше. Найтуманніший місяць – листопад. Це тому, що восени повітря охолоджується швидше за воду і ґрунт.

Ось стою я за сосною;
Ось і листя в'яне...
Осінь я... За мною
Йдуть густі тумани.
Осінь я. Осоння
Листям засипаю.
Осінь... Трави сонні
Долу нагинаю.

жаль, цих комахок стає все менше і менше. Вони дуже не люблять брудної води. Тому, коли ми будемо дбати про чистоту води, то і життя вертячкам врятуємо.

Багато цікавинок підготував нам струмочок. Подякуємо йому. Бережіть, діти, комахок. Бережіть водичку.

А якщо пощастить, можна побачити павука-сріблянку. Це той павучок, який із пухирців повітря будує свою повітряну хатинку.

Всі, всі, всі, хто живе на Землі.

Дуже потрібні дорослі й малі.

На всіх, всіх, всіх тримається світ –

Про це забувати ніколи не слід!

Практична робота: випаровування калюжі.

1. Знайдіть калюжу на асфальті.
2. Обведіть її крейдою.
3. Через день зробіть нові заміри.

Зазначте час, коли ви це робили, щоб порівняти час випаровування калюж різних розмірів. Простежте, якою мірою швидкість випаровування залежить від глибини калюжі.

Варіанти:

1. Спробуйте порівняти, як випаровується вода з різних поверхонь.
2. Порівняйте результати спостережень за різних погодних умов.

Додаток

Котики

Одного разу сіренький пухнастий котик побачив сусідську кицьку. Струнка, чорно-біла з рудими плямочками, зеленоока, з маленькими вушками, гарненьким ротиком – не кицька, а справжня красуня!

Котик той був дуже вчений, читав багато книжок і з них довідався, що для коханої потрібно співати пісні під гітару й дарувати квіти. Гітари він не мав, але не журився – адже вмів так голосно співати, що будь-яка гітара позаздрила б. От із квітами

було гірше. І треба ж було котикові зустріти кицьку на початку березня, коли ще навколо сніг лежав і ніде не було жодної квітки. Три доби Мурчик думав, що йому робити. Врешті вирішив, що щаслива пригода допоможе йому, й почав ходити по гілках різних дерев, наспівуючи:

Дубе, дубе, дубе,
скубни мене за чуба.
Дай квітку-зоряницю,
щоб привітати кицю.

Але могутній дуб міцно спав і не чув його прохання. Тоді котик звернувся до ялинки:

Ялиночко, ялинко,
я дам тобі сніжинку,
ще й снігову спідницю,
дай квіточку для киці!

Тільки ялинка не могла зацвісти і лише стомлено мовчала. Отак ходив, ходив Мурчик і нарешті заліз на вербу, ступаючи обережно її гілочками, почав наспівувати:

Ой, вербичко-сестричко,
вродливе твоє личко,
дай квіточку маленьку,
таку, як я, сіреньку,
пухку, як паляниця,
щоб привітати кицю.

І так він розчулив вербичку, що сталося диво: де тільки не ступне котик лапкою, там з'являється щось маленьке, сіреньке, пухнастеньке: брунечка – не брунечка, гілочка – не гілочка, квіточка – не квіточка, але щось живе й дуже-дуже симпатичне. Зрадив котик. Заспівав на весь голос і поніс киці свій дарунок. Відтоді люди щороку дарують одне одному пухнасті вербові гілочки і називають їх лагідно: котики.

Н. Кир'ян

налітав на них, відривав від гілочок і, кружляючи, опускав на землю.

– Не займай мене, вітре, – просив листочок.

– Не бійся, я понесу тебе далеко від твого дому. Покажу тобі як навколо гарно, – відповідав вітер.

Листочок затремтів у повітрі, а потім опустився на землю, де було багато таких листочків, як він. “Що ж зі мною буде? – подумав листочок, – я тут нікому не потрібний”. “Шурх-шурх-шурх”, – почулося раптом. Це прибіг маленький їжачок. Настроїв нашого листочка на голки і поніс до своєї хатки. Листочок подумав:

– Як добре, що я комусь ще знадобивсь. Я і мої друзі-листочки будемо зігрівати їжачка, щоб йому було тепло і затишно.

Тільки ялинки і сосни стоять зелені. Їх листочки-хвоїнки не бояться холоду. Кожна хвоїнка, немов шубкою, вкрилася восковим нальотом.

Назбираємо на згадку осінній букет із листочків.

Тема. Хмари на землі або, що таке туман.

Мета: дати поняття про туман як явище неживої природи; уточнити уявлення дітей про процес випаровування води і характерні її властивості; пояснити, чому осінь – пора туманів; розвивати спостережливість, допитливість; виховувати бережливе ставлення до навколишнього середовища.

Передує прогулянці експериментальне заняття “Про дива-таємниці води-чарівниці”, на якому проводяться досліди з вивчення властивостей води: вода – рідина; вона текуча, не має власної форми, прозора, безбарвна, без запаху; буває у трьох станах: рідкому, твердому, газоподібному; перетворюється на лід, пару.

Хід прогулянки

Сьогодні вранці принцеса-осінь підготувала нам сюрприз. Якою є ранкова погода? (Холодною, похмурою, вологою.) Так, осінь – сира пора року. Часті дощі, невисихаючі калюжі, холодні ночі. Повітря вологе. Погляньте навколо – немов хмари опустилися на землю! Оце так сюрприз! Яке цікаве і красиве це явище! Воно

осипаються.) А на що схожі листочки, коли вони кружляють у повітрі? (На золотий дощик, на метеликів, пташок, золоті пір'їнки, золоті монетки, різнокольорові човники, парашутики.) Вітер обриває листочки з дерев, роздмухує їх, притрушує ними землю. Що це вам нагадує? (Танок, гру.)

Вітер з пожовклим листком
Грається в котика-мишки.
То поженеться біжком,
То підкрадається нишком.
Ну, а коли спійма,
Буде, дітки,
Зима...

Віктор Терен

– І ми з вами пограємось.

Гра “Знайди три однакові листочки”.

Ігровий матеріал: натуральні об'єкти – листочки.

Вихователь показує дітям листочок дерева, кущика. Діти повинні відшукати три таких самих листочки. Виграє той, хто виконає завдання швидше.

Чи можна осінні листочки назвати танцюристами? Чому?

Подивіться, як плавно опускається листочок, як він гарно кружляє у повітрі. Затанцюємо з листочками осінній танок. (Діти кружляють з листочками в руках, присідають, імітуючи танець. Вихователь при цьому може наспівати пісеньку (“Падає, падає листя”).

Прислухайтесь, як шурхотять листочки під ногами, немов хочуть нам про щось розповісти. Про що розмовляють осінні листочки? Листочки ці дуже потрібні, деякі з них (показую) стануть затишною хатинкою. Ось у таких біленьких колисочках-коконах будуть зимувати комашки. А інші листочки вкриють м'якою перинкою землю. Впаде на них сніг, і буде тепло землі, рослинкам, насінинкам, жучкам, черв'ячкам, комашкам. А весною листочки перетворяться на чудове добриво.

Казка про листочок

Жив собі листочок. І було у нього багато друзів – кленових листочків. Наступила осінь. Всі вони стали жовто-багряні. Вітерець

Зелені малята

Перша зелень у садочку,
перша забрость на гілках.
Ще листочки – не листочки,
а малята в пелюшках.

А колиски їхні – віти,
виколісують діток.
Розбруньковуються діти,
зелені дитсадок.

Г. Усач

Вербові сережки

Біля яру, біля стежки
одягла верба сережки.
Головою хилитала,
потихесеньку питала:

Де ота біленька хатка,
що гарнесенькі дівчатка?
Хай би вибігли до стежки.
Подарую їм сережки.

Л. Костенко

Дивосвіт

Дивосвіт, дивосвіт...
Хто придумав оцеї світ?
Землю красну отаку
у зеленому вінку?
Всі ці квіти і ліси,
і пташині голоси?
Ліс, і річка, і поля –
це ж усе моя земля.

Л. Забаїта

Вербові котики

Я засніжена іду,
Снігу – повні ботики.
Сніг на полі, у садку,
А на вербах – котики!
Не страшна мені зима:
Квітень в котиках дріма!

Лідія Компанієць

Тема. Рослини весною. Спостереження за появою листя. Весняна засмага рослин. Охорона рослин весною.

Мета: прослідкувати, як прокидається природа ранньою весною: поява перших молодих листочків. Закріпити знання дітей про дерева і кущі.

Розвивати пізнавальну активність. Виховувати любов до природи, дбайливе ставлення до неї.

Обладнання: іграшкові відеокамери, бінокль.

Передує прогулянці робота з гербарієм різноманітних рослин. На заняттях з музики діти можуть прослухати записи музики П. І. Чайковського “Березень”, “Квітень” із музичного альбому “Пори року”.

Перед прогулянкою вихователь проводить невелику бесіду за такими питаннями: “Який мали вигляд дерева і кущі на попередній прогулянці? Які весняні місяці? Коли ви побачили перші ознаки весни? Як прокидаються дерева? Що таке бруньки? Якими вони бувають?”

Хід прогулянки

– На прогулянку я запросила Веселий Весняний Вітер. Підставте йому свої долоньки – для привітання. Який він? (Теплий, прохолодний, добрий, веселий, ласкавий, невидимий тощо.) Що змінилося сьогодні у довкіллі? (Діти описують весняний день.) Пройшло декілька днів, і на деяких рослинах з’явилися молоді листочки. Чому? (Було тепло, сонячно. Рослини в достатній кількості постачали брунечкам воду з поживними речовинами.) Сьогодні ми знімемо фільм про те, як змінюється життя рослин з приходом весни. (Надалі діти “знімають” на іграшкові відеокамери всі об’єкти під час прогулянки.)

Веселий Весняний Вітер загадує загадки:

Все у зелені довкола:

Пасовище, ліс і поле.

Мчать струмочки од ріки,

Ліплять гнізда ластівки.

Зітканий він візерунками жовтого, червоного, коричневого кольорів. Застелила осінь ним усю землю! Де ж придбала вона його, у якій крамниці? Так, діти, це осінні листочки впали на землю і перетворилися на казковий килим.

Осіньні листя

Настала осінь. Холодом

Повіяло навкруг.

Все більш береться золотом

Зелений ліс і луг.

Від вітру коливаються

Пожовклі дерева,

А листя з них зривається

І пісеньку співа:

– Зриваємось ми зграями

З топольок і беріз,

Злітаємо, кружляємо

І падаємо вниз.

Наталія Забіла

Явище, коли з дерев опадає листя, називається листопад. Доторкніться до землі. Яка вона? (Холодна.) А якою стала водичка у ній? (Холодна.)

Рослини не п’ють холодної води. З настанням холодів дерева і кущі перестають всмоктувати воду з ґрунту. Листочки залишаються без води. Від цього вони сохнуть, стають ламкі, їх легко зриває вітер з гілочок.

Раніше за всіх починає опадати листя на березі і липі. Пригадайте казку “Як берізка листя роздарувала”. Що роблять дерева, коли скидають листя? (Засинають.)

Що відчувають дерева, втрачаючи своє чарівне вбрання? (Смуток, жаль.) Проте листопад – корисне явище. Деревам потрібно, щоб листя опало. Уявіть собі, якщо воно залишиться, то взимку на нього налипне стільки снігу, що й гілки розчахнуться. Та найголовніше – дерева, скинувши на зиму листя, витрачають набагато менше води, аніж влітку, і їм легше прожити без дощика.

Простежте, як падають осінні листочки. Доберіть слова, які передають цей рух. (Кружляють, мерехтять, летять, танцюють,

Казка про різнокольорові листочки

У кожному листочку живуть невидимі зернятка: зелені, жовті, червоні. Зелені зернятка люблять тепло і шедре сонячне проміння. І найкраща пора для них – літо. Їх багато, вони граються. І листочки на всіх рослинах зеленого кольору. А коли приходить осінь, стає холодно, коротшає день, і від цього зелені зернятка руйнуються і зникають. З'являються жовті і червоні зернятка. Листочки стають різнокольоровими.

– Подивіться навколо. На яких рослинах жовті листочки? (Березах, липах.) Червоні? (Горобині, калині, вишні.) Зелені? (Бузку, вербі.) Жовто-червоні? (На кленах.) Багрянні? Коричневі? (Дубі.)

Здалеку листя на дереві здається одного кольору. А візьміть листочки берези у руки, придивіться до них. Чи справді це так? (Ні.) Ось листочок із зеленими цяточками. А цей – яскраво-жовтий. Ось – із коричневими смужечками на кінчиках.

Пограємо гру: “Мій листочок красивий тому, що...”

– Які цікавинки бачили у довкіллі?

Подякуємо берізці та горобинці за такі чудові гостини.

На закінчення прогулянки обираємо “Міс і містер чутливе вушко”, “Всевидяче око”, “Найкращий носик”, “Слухняний язичок”, “Працьовиті руки”.

Тема. Танок осіннього листя. Таємниця листопаду.

Мета: показати дітям, як зміни у неживій природі впливають на життя рослин. Пояснити явище листопаду.

Обладнання: натуральні листочки рослин.

Передує прогулянці читання казки О. Копиленка “Як берізка листя роздарувала”, перегляд діафільму “Осінь”, гербарію осіннього листя, колекцій плодів і насіння, картин “Осінь”, І.І. Левітана “Золота осінь”.

Хід прогулянки

У осені – обнова. Вона придбала дивовижний килим!

І в сороки новина –

Облетіла всіх вона,

Сповіщаючи: ... !

– Весна.

– Як дерево називається, що влітку в білий пух одягається?

– Тополя.

– Привітайтеся з тополею.

– Доброго ранку, тополько!

– Яка тополя? (Висока, струнка, тоненька, молода, пахуча.)

– На що схожа? (На свічку, стрілу.) А на Україні тополі завжди порівнювали з дівчиною. Навіть легенда є така: налетіли на село турки, старих порубали, молодих в полон забирали. Іде в невольничому гурті дівчина і кожен її крок їй все важче вдається, бо веде він далі від рідного дому. Втекла дівчина вночі. А на ранок побачила кінну погоню. “Батьку степ, поля рідні, порятуйте мене!” – біжить і благає. Ще трохи і вхопить її за коси вершник, ось уже вхопив, та рука сковзнула з гілки, бо за мить обернулася дівчина тополею.

– Підняли руки вгору, склали долоньки над головою, підвелись на пальчики, потягнулись вгору до сонечка, як молоді топольки.

Розгляньте гілочку тополі. Що змінилось? На тополі розгорнулися молоді листочки. Які вони? (Зелені, блискучі, ніжні, тендітні.) А які на запах? (Запашні, духмяні.) Зверніть увагу: листочки блискучі. Це тому, що вони вкриті смолистою речовиною, яка захищає їх від холодного вітру вдень і нічних морозів, перешкоджає випаровуванню води. До вас посміхаються листочки. Вони щасливі з нашої зустрічі. Які це усміхнені листочки?

Гра “Біжи до дерева, яке я назву”.

– Прислухайтесь до співу Веселого Весняного Вітру. Він запрошує підійти нас до верби. Чи змінилася верба?

– На вербі також розгорнулися молоді листочки.

– Які вони? Чим відрізняються від листочків тополі? А чим схожі? (Вони такі ж молоді, зелені, запашні, на дотик – клейкі.)

Гра “Моя верба найкрасивіша тому, що ...”.

Варіанти відповідей дітей:

– Моя верба найкрасивіша тому, що у неї тоненькі зелені листочки.

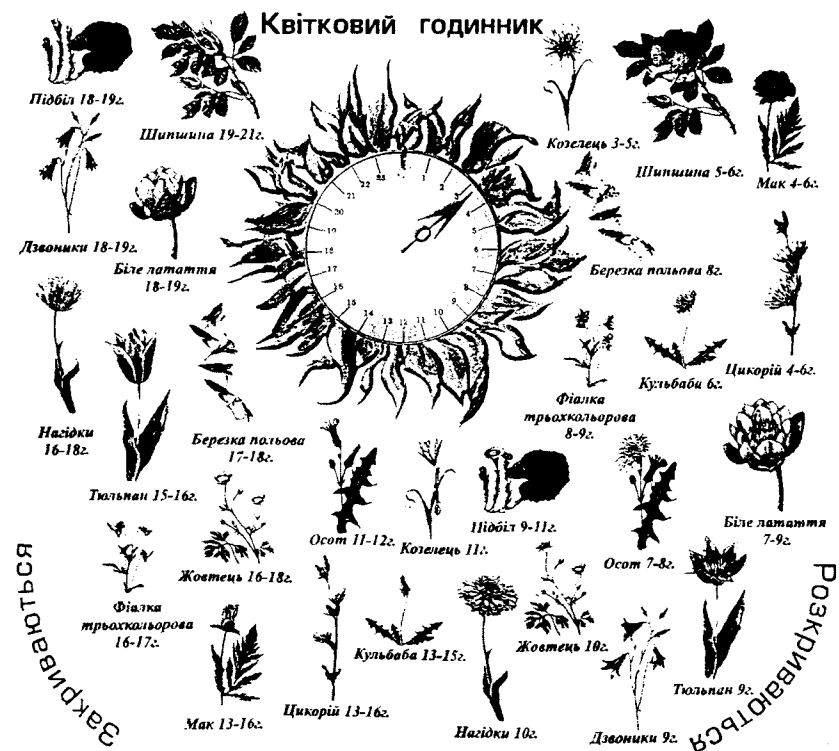
– Гарні гілочки, які нахилені до самісінької землі.

– Вона дуже красива у ніжному весняному вбранні.
 – Вона схожа на чарівну добру фею.
 – Придивіться до кори на деревах. У деяких місцях вона стала червонуватою. Рослини ніби засмагають. На корі утворюються опіки. (Весною збільшується сонячна радіація.) Щоб їх не було, дерева і кущі весною підбілюють. Білий колір вапна відбиває сонячні промені, рятує кору від опіків.

– Ось і підходить до кінця наша прогулянка. Ви побачили, яка гарна наша Земля. Наступає весна, оживає природа, і цю тендітну красу потрібно зберегти.

- Своя пісенька у кожної пташки.
- Своя мелодія у кожної пісні.
- Своя музика у неба і землі.

Хай плине час, але ми повинні пам'ятати: нам потрібно навчитись чути музику землі, бачити її неповторну красу.

нагадують? (Перо жар-птиці.) Горобинка загадає вам осінні загадки:

Сонце вкрилося хмарками.
 Хтось невидимий в імлі
 Небо сірими нитками
 Пришиває до землі.

– Дощ.

Голі поля. Мокне земля.
 Вітер гуляє – лист облітає.
 Коли це буває?

– Восени.

У садах, гаях блукає.
 Жовту одіж зодягає,
 Золотисту стелить постіль –
 Жде сестрицю білу в гості.

– Осінь.

Вночі на лузі – гляньте, ви!
 Сивко пасеться без трави.

– Туман.

– Пограємось з горобинкою. (Хвилинка розваг.)

Налетів тут вітерець,
 Непосидько-пустунець.
 Заходився коло хати
 Жовте листя підмігати.
 Листя те, що натрусив
 Уночі із горобин.

– Подякуємо горобинці за чудові загадки і гру. А ось і подружка її. Хто, діти? Так, берізка. Тремтить наша берізка. Боїться. Не бійся, миле деревце. Хоч нас і багато, та ми не заподіємо тобі шкоди. Помилуйтеся берізкою. Пригадайте казку. Як краса берізки врятувала? Кого вам нагадає берізка? Скажіть і їй красиві слова (лагідні, добрі). Якого кольору листочки на березі? Уважно роздивіться дерево. Чи є на ньому червоні листочки? (Ні.) У берізки ніколи не буває червоного листя, а тільки золоте, жовте. Чому ж так: у горобинки листя восени червоне, а у берізки жовте? Увага! Відкриваємо таємницю різнокольорових листочків!

Осінь

Тема. Спостереження за осінніми змінами у живій природі. Таємниця різнокольорових листочків.

Мета: систематизувати уявлення дітей про послідовність змін у природі восени, розкрити зв'язок між настанням холоду і станом рослин; формувати елементи наукового пізнання світу; навчити бачити фарби золотої осені, розвивати образне мовлення, логічне мислення; виховувати любов до природи.

Передує прогулянці читання казки “Як краса врятувала берізки”, перегляд картин “Літо”, “Осінь”. Перед прогулянкою варто поставити такі запитання: “Які дерева ви знаєте?”, “Якого кольору були у них листочки влітку?”, “Якого кольору була влітку трава?”, “Яка пора року настає після літа?”

Хід прогулянки

У гайку кленовім,	– Одягай, кленочку,
У садку вишневім	Золоту сорочку!
Хто рясні обнови	– Бери плаття, вишне,
Роздає деревам?	Кольорове, пишне!
	– Ти, дубок, не плач:
	На бордовий плащ!

Інна Кульська

– Хто ж це такий щедрий? Так, красуня-осінь.

– Діти, на осінню прогулянку нас запросили Горобинка і Берізка. Дорогою будемо збирати цікавинки. А допоможуть їх відшукати наші помічники: руки, очі, вуха, ніс, язик і думка.

Діти підходять до дерев, вітаються з ними.

– Помилуйтеся горобинкою. Яка вона красива! Чим красива горобинка? Кого вона вам нагадує? Скажіть горобинці компліменти. Їй буде приємно почути їх. Якою стала горобинка восени? Якого кольору її ягоди? Що вони нагадують? Чи можна обривати ягоди горобинки? Для кого горобинка приготувала їх? А які гарні у горобини листочки! Які вони? (Великі, червоні.) Що вони

Літо

Тема. Таємниця веселки

Мета: дати дітям уявлення про веселку як про явище неживої природи. Довести, що райдуга – це гра світла і води.

Обладнання: скляна призма, банка з водою, білий папір, люстерко.

Хвиля б'є у береги,
В небі – дивні батоги.
Сім веселих кольорів
Піднялось з-за берегів.
То ж у кого їх аж сім?
Чи відомо вам усім?

– Здогадалися, діти? Ви всі не раз бачили цей барвистий міст на небі. Що ж це? Так, веселка. У народі кажуть, що це сонечко п'є воду. Сонечко за день дуже втомилося, і йому хочеться пити.

Встала серед степу,
Воду п'є з долини, вішає по небу
Кетяги калини.
Все рожеве: заводь,
Берег і дерева.
Од веселки навіть
Я стою рожева.

Я не пам'ятаю
ще таких веселок.
Що це там літає –
Голуб, чи метелик?
І мені б злетіти
До веселки в небо,
Кетягів нарвати
На вінок для себе.

Василь Швець

– А в які пори року найчастіше буває веселка? (Влітку, весною.)

– Після чого з'являється веселка? (Після дощу.)

– А й справді, що ж таке веселка? Чому в повітрі виникло таке диво?

Причина цього дива – сонячний промінець. Коли промені сонячного світла проходять через повітря, ми їх не бачимо, бо вони прозора-білі. Але ось на їхньому шляху зустрілася водяна краплинка.

Проходячи крізь неї, сонячний промінь ділиться на кольори і малює веселку.

(У приміщенні можна відтворити це за допомогою досліду: візьміть призму і пропустіть крізь неї сонячний промінь. Він, пройшовши крізь призму, заломлюється, і утвориться веселка. Можна виконати й такий експеримент: наповнити ємність водою, поставити її на стіл близько вікна так, щоб на неї падало ранкове світло Сонця. Розмістити люстерко посередині, поклавши його верхній край біля краю ємності, а нижній – у воду під таким кутом, щоб воно відбивало сонячне проміння. Взяти однією рукою аркуш паперу та тримати його перед люстерком. Іншою рукою злегка підсунути люстерко. Регулювати положення люстерка та паперу, доки на ньому не з'явиться веселка. Злегка потрусити люстерко. На папері виникають різнокольорові вогники.)

– Який настрої виникає у людей, коли на небі з'являється веселка? (Щасливий, веселий, радісний.) Тому веселку ще називають райдугою. Підберіть слова, щоб описати веселку – яскрава, радісна, весела, гарна, світла, різнокольорова.

– Скільки кольорів у веселки? (Сім.) Запам'ятайте! Зовнішня частина веселки – червоного кольору, а нижня – фіолетового, між ними – всі кольори райдуги: оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій.

За веселкою можна завбачати погоду:

- Якщо веселка швидко зникне, чекайте ясної погоди.
- Якщо веселка довго в небі стоїть, погода швидко зіпсується.

Веселка

А веселка так і залишилась чарівницею. Як на землю ступає весна, тоді веселка з високої блакиті опускає на землю свої стрічки: червону, оранжеву, жовтогарячу, оксамитову, синю, блакитну й фіолетову – і кожна з них довга, як найдовша дорога. То, коли напуває з вітерець рідну землю.

Василь Мельник

смак і реагувати на світло.

При переміщенні дощові черв'яки чіпляються за частинки ґрунту маленькими тоненькими щетинками. На кожному сегменті у них розташовано декілька пучків таких щетинок. Черв'як користується ними, немов весляр веслами: він занурює щетинки в землю, подає тіло вперед, а потім втягує щетинки всередину. Він може гребти як назад, так і вперед, використовуючи кожного разу один пучок щетинок. А якщо черв'ячок злякається, він може закріпити один кінець і швидко підтягнути решту частину тіла.

Слизька поверхня дощових черв'яків, яка у багатьох викликає відразу, дозволяє цим істотам дихати. Шкіра у черв'яків пориста, і кровоносні судини, які розташовані прямісінько під шкірою, отримують кисень із повітря або насиченої киснем води, виділяючи при цьому двоокис вуглецю. Однак такий взаємообмін відбувається, тільки коли шкіра черв'яка волога. Якщо вона з якоїсь причини суха, черв'як приречений на повільну смерть.

З іншого боку, якщо під час сильних дощів черв'як залишився у своїй нірці, кисень, яким насичена вода, швидко використовується. Це одна з причин, чому після зливи черви виповзають на поверхню. Якщо вибратись їм не вдається, вони гинуть від задухи.

Нашу планету заселяє більше 1800 видів дощових червів. Їх можна зустріти у всіх куточках Земної кулі, крім найбільш посушливих і найхолодніших. Розпушуючи землю, дощові черви виступають у ролі мініатюрних орачів. Харчуючись, вони пропускають через свій кишечник гній, землю і гниючі рослинні рештки. Вчені стверджують, що проходячи через травну систему черв'яка, поживні речовини перетворюються в іншу, більш доступну рослинам форму, і стають чудовим добривом. Крім того, багато маленьких шкідливих мікроорганізмів гинуть, проходячи через кишечник черв'яків. Таким чином харчуючись, черви очищають землю. Дощові черв'яки – це унікальний апарат з переробки: вони перетворюють відходи у чудове добриво!

Унікальні здібності червів використовують і в господарстві, наприклад, для переробки сміття. У деяких країнах їх споживають як їжу.

- Під землю.
- Поверни мене додому. Я – медуза.
- В море.

На зиму дощові черв'яки зариваються глибоко в землю і там будуть відпочивати до весни.

Вихователь:

Пам'ятайте, любі діти,
Щоб сади у нас цвіли,
Щоб літали журавлі,
Щоб пташки у нас співали,
І дерева піростали.
Щоб земля була у квітах,
Бережіть природу, діти!

Додаток

Цариця Клеопатра оголосила їх священними, Арістотель називав їх кишечником землі. Чарльз Дарвін був впевнений, що вони відіграють важливу роль у світовій історії. Ким захоплювались всі ці знаменитості? Звичайними дощовими черв'яками.

Це правда: вони слизькі і постійно звиваються. Але саме ці якості можуть викликати у нас захоплення, якщо ми познайомимось з дощовими черв'яками ближче. Все, що для цього потрібно – це нагнутися і перевернути грудку землі або шар листя, і ми потрапимо у дивовижний світ цих працелюбних створінь.

Якщо придивитися до дощового черв'яка, можна побачити, що його тіло складається із кільцевидних сегментів, які нагадують з'єднані один з одним мініатюрні пончики. Кожний сегмент приводиться у рух двома групами м'язів. Одна група, яка знаходиться прямисінько під шкірою, утворює кільце навколо черва. Під нею розміщується друга група м'язів, яка проходить вздовж тіла. Коли черв'як рухається, він по чергово то витягує, то скорочує ці групи м'язів, стискаючи сегмент за сегментом, і складається враження, немов його тілом пробігають ритмічні хвилі.

Варто покласти черв'яка на долоню, як він починає крутитися і звиватися. Це пояснюється тим, що на його тілі розташована велика кількість чутливих клітин – їх може бути до 1900 на кожному сегменті. Завдяки цьому черв'як може відчувати

Тема. Де живуть кольоринки?

Мета: вчити знаходити в довкіллі різноманітні кольори та їх відтінки; вправляти у спостереженні і лічбі якомога більшої кількості кольорів у природі; розвивати спостережливість; виховувати любов до природи, бажання її охороняти.

Передують прогулянки декілька занять з малювання, на яких діти вчитимуться змішувати фарби і, таким чином, одержуватимуть відтінки кольорів.

Довідка для вихователя

За своєю природою кольори поділяються на хроматичні (від слова “хромос” – колір), тобто барвисті, яскраві, і ахроматичні, позбавлені барв. До ахроматичних відносять різні тони чорного кольору, білий і сірий. Хроматичні кольори поділяють на теплі й холодні. Теплі кольори нагадують колір вогню, холодні викликають в уяві лід, сніг.

Колір і світло

Білий аркуш при яскравому сонячному освітленні здається золотистим, а під промінням вечірнього сонця – рожевим. Яскраве світло вибілює світлі частини предметів і насичує кольором тіні. Із зміною сили і розміщення світла змінюється колірна характеристика предмета. При яскравому освітленні всі предмети набувають колірної відтінку світла. Джерело світла ніби об'єднує своїм кольором усі навколишні предмети.

Просторові зміни кольору

На значній відстані видимий колір предмета набуває блакитного відтінку, оскільки предмет видно крізь шар повітря. Коричневий предмет здалеку здається фіолетовим, а зелений – синюватим, чорний колір із збільшенням відстані світлішає.

Контрасти

На сприйняття кольору впливає явище колірної контрасту, тобто зміни видимого кольору під впливом оточення. Наприклад,

інтенсивність забарвлення чорного предмета на зеленому фоні здається більш насиченою. Сіра пляма на зеленому фоні здається червонуватою, а на синьому – жовтуватою.

Холодний за кольором предмет може зробитися ще холоднішим на фоні теплого кольору, а світлий – ще світлішим на темному фоні.

Взимку

– Порівняйте предмети, які знаходяться біля вас і далеко від вас.

– Якого кольору сніг на сонці?

– Якого кольору сніг у затінку?

– Що темніше – земля, вкрита снігом, чи небо?

(Колір снігу на сонці й у затінку різний – сонце забарвлює сніг у жовтий, рожевий, золотистий колір з безліччю відтінків.)

В інші пори року

– Якого кольору листочки на деревах? (Порівняти на одному дереві: зверху, знизу, посередині.)

– Чи однакового зеленого кольору листочки на деревах? (Порівняти листя на декількох деревах.)

– Чи однаковий зелений колір у трави і кущів самшиту?

– Якого кольору квіти? На луці? На клумбі?

– Якого кольору плямка маргариток на зеленому газоні?

– Чи однакового кольору хмаринки на небі?

– Якого кольору небо перед дощем? Перед грозою? У ясну погоду?

– Якого кольору мальви біля паркану? (Порівняти одну-дві квітки.)

Барва – колір – фарба

Абрикосовий, жовтий, оранжевий, червоний, рожевий, зелений, фіолетовий, синій, голубий, білий, багровий (густий червоний колір), багрянний (яскравий, чистий червоний), бордовий (темно-червоний), блакитний, золотий, коричневий, бежевий, смарагдовий, сріблястий, каштановий, салатовий, сивий, вишневий, кавовий, гірчичний, малиновий, жовтогарячий, чорний,

Що робить на долоні черв'як? (Звивається, крутиться.) Його тіло дуже чутливе. Він відчуває мій дотик, і йому це зовсім не подобається. Де живе дощовий черв'як? Під землею він дуже цікаво пересувається. Коли земля м'яка, черв'як рие її переднім кінчиком тіла. У твердому ґрунті він проїдає собі хід, пропускаючи землю через кишечник. Присядьте, подивіться під ноги. Зверніть увагу на купки землі. Це – сліди роботи дощового черв'яка.

То чому ж його називають дощовим? Правильно, велику кількість черв'яків ми можемо спостерігати саме після дощу. Після зливи вони виповзають на поверхню. Якщо вибратись їм не вдається, вони можуть загинути від задухи. Їсть черв'як гнилі частинки рослин, опале листя. Все це потрапляє у його організм разом із землею.

Візьміть грудочку землі у руки. Розітріть її. Яка вона? (М'яка, розсипається, кришиться.) Насиплю ґрунту в лієчку, поплюю водичкою. Що сталося? У м'яку землю легко проходить вода і повітря. Подивіться на рослини. Чи подобається їм тут рости? Доведіть це. (Вони красиві, зелені, міцні, привабливі, стрункі.) М'яким ґрунт став через те, що у ньому живуть дощові черв'яки. Прориваючи собі нірки, вони розпушують землю, збагачують поживними речовинами.

Дощові черв'яки – корисні тварини. Вони потребують нашої охорони. Ніколи не кривдіть цих красивих створінь. Пам'ятайте, що вони живі і мають таке ж право на життя, як і ми з вами!

Відпустимо нашого черв'ячка додому.

Пограємо гру "Поверни мене додому".

Вихователь:

– Поверни мене додому. Я – білка.

Діти:

– В ліс.

Вихователь:

– Поверни мене додому. Я – окунь.

Діти:

– В річку.

– Поверни мене додому. Я – жабка.

– На болото.

– Поверни мене додому. Я – кріт.

привернуло вашу увагу?”, “Яка була ваша реакція при цьому?”; перегляд фотографій і малюнків, при можливості – відеофільму.

Прогулянку краще проводити зранку, щоб роздивитися сліди життєдіяльності дощового черв'яка.

Хід прогулянки

Наші помічники знову гукають нас у цікаву подорож екологічною стежинкою. Хто вони? (Руки, вуха, очі, ніс, язик, думка.) Скільки цікавого навколо! І все це – наша, діти, з вами рідна земля.

Місць чудових і цікавих

На Землі багато є...

Їх навряд чи відшукає

Той, хто з крісла не встає.

Сьогодні ми помандруємо на город знайомитися з дуже красивою тваринкою. Вона живе скрізь, але найчастіше можна її побачити саме на городі.

Хто ж ця тваринка ви дізнаєтесь, коли загадку відгадаєте:

Живе в землі не звір, не птиця.

Риє нори, а не кріт.

Світла денного боїться,

Землю їсть на обід.

Це дощовий черв'як. (Вихователь дістає обережно черв'яка з землі, кладе його на долоню або тарілочку.) Подивіться, яке миле створіння. Сфотографуйте його, а після прогулянки у вільну хвилинку зробите фотографію (намалюємо). Який він беззахисний перед нами. Обіцяйте черв'ячку, що не заподієте шкоди.

– Обіцяємо!

Грасмо гру “Мій черв'ячок красивий тому, що...”

Варіанти відповідей дітей:

– він рожевий;

– він незвичний;

– він не такий, як всі;

– він особливий.

Подивіться, яке у нього тіло: витягнуте, округле, рожеве, на дотик слизьке. Воно ніби складається з великої кількості маленьких частинок. Таке тіло допомагає черв'яку вільно рухатися під землею.

сірий, оксамитовий, бузковий, волошковий, рудий, попелястий, лимонний, пурпуровий, бронзовий, бурий, вогняний, коралевий, хаки, цитриновий, горіховий, мідний, пісочний.

– А чи знаєте ви, що кольорами можна лікуватися? Червоний колір використовують для лікування запальних захворювань. Синій заспокоює, поліпшує зір. Оранжевий – сприяє апетиту, а жовтий – цілюще діє при шлункових захворюваннях, пурпуровий – корисний для кровотворення, при хворобах печінки.

– У давнину люди отримували фарби з різноманітних рослин. Жовту – з черемхового листя, а також з листків берези, осики, чорної смородини. Вишневу – з кори верби, берези. Коричневу – з кори дуба, вільхи. Блакитну – з квітів волошки, зелену – з м'яти і вероніки, червону – з лушпиння цибулі, чорниць.

Додаток

Казки-добринки

Лісова пригода

А чи знаєте ви, діти, що у лісі живуть казки? Вони ховаються між листям дерев, у дуплах і у гніздах, під камінчиками лісового озера, у пахучих чашечках квітів, у суничках і горішках, і, навіть, у ведмежому барлозі.

Одного разу на пошуки лісових казок вирушив малий Сашко. В'юнка стежечка, немов стрічечка, петляючи між деревами, показувала хлопчику шлях.

Ось і галявинка. Залита сонцем, вона була геть уся всіяна маленькими кушиками суничок. З-під зелених листочків привітно посміхались ніжні білі квіти.

– Які гарненькі, – подумав Сашко, – нарву собі букетик.

– Не зривай їх, будь ласка, – забриніла на квітці бджілка, – невже не бачиш – я нектар збираю.

– Не займай нас, – хором обізвались тоненькі рослинки, – ми тобі у пригоді станемо.

– Це ж як? – поцікавився хлопчик.

– Приходь сюди на початку літа. Тоді ми нагодуємо тебе смачними червоненькими ягідками-суничками.

Послухався Сашко, не зірвав квіточок, побіг собі далі, а услід

йому полегшено зітхнули сунічки.

Обабіч стежки ріс високий кущ. Його гілки розходились у різні боки, велике широке листя тріпотіло від подиху вітру. Хлопчик взяв гілочку, нагнув її до землі.

– Який гарний буде батіжок, – подумав. Та раптом чує:

– Ой, боляче!

– Ти хто? – злякано запитав Сашко.

– Кущик ліщини. Невже не бачиш!

– Не ламай кущик, будь ласка, – почувлося зверху, – на гілці старої липи сиділа білочка і благально дивилась на хлопчика. – Восени на ньому з'являться смачні горішки. Це – мої улюблені ласощі.

– І ти приходи до мене за гостинцями. Я усім радий, – додав кущик ліщини.

Пошкодував Сашко кущик, не зачепив його, побіг далі. Аж раптом дорогу перегородив струмочок. Взяв хлопчик камінчик і хотів жбурнути його у воду, та знову почувлося:

– Зупинися, не кидай! – залопотіли крильцями метелики.

– Так, так, – заторохтіли жуки-плавунці.

– Не брудни моєї водички, дитинко. Я напою тебе джерельною водою. Вона сили додасть, здоров'я.

Склав Сашко долоні човником, зачерпнув водички і з великою насолодою напився. Правду казав струмочок: вода в ньому незвичайна: холодна, чиста, а смачна яка! І пахне м'ятою.

Біжить Сашко стежинкою. Поспішає додому. І казки-добринки несе: одну – в кишені, одну – в очах, а ще одну – в серці.

А услід йому привітно шумить дідуньо Ліс.

Наталія Поліщук

Казка про Ехінацею

Серед пишного різнотрав'я американських прерій росла дивовижна квітка. Сонце цілувало її пурпурові пелюстки, рясні дощі омивали зелені листочки. Щоранку поспішали до неї джмелі і бджоли напитися солодкого нектару. Ехінацею називали її, королевою прерій. А ще їжачком – за колючі суцвіття-кошики.

– Привіт, Ехінацеє! – гукав Вітер і присідав серед густої трави відпочивати.

Наловили комарів,
Почали веселий спів:
Квок-квок! Кум-кум!
Ми розвієм сум...
Кум-кум! – в куширі
Жаби співи почали,
А над річкою вгорі
Знов танцюють комарі.

Наталія Забіла

Жабка

У кущі на корчі
Жабка-скрекотушка
Упіймала уночі
Комара за вушко.
Щоб над лугом не гасав,
Жабеняток не кусав.

Петро Король

Зовні ропухи нагадують жаб, однак задні ноги у них коротші, ніж у жаб, і тому ропухи не стрибають, а “крокують” по землі. Ці тварини знищують на городах велику кількість комах-шкідників, тому іноді ропух спеціально поселяють у садах, на городах.

Тема. Бридкий? Ні, красивий! Або дітям про дощового черв'яка.

Мета: на прикладі дощового черв'яка показати дітям як будова тіла тварини пристосована до її способу життя; розповісти про ту роль, яку виконують дощові черви у природі і житті людини; вчити встановлювати найпростіші зв'язки; розвивати уяву, мислення; виховувати любов до тварин.

Обладнання: скляна банка, лопатка, тарілочка, серветка.

Передує прогулянці заняття “Таємниці ґрунту”; бесіда за такими запитаннями: “Які тварини живуть у ґрунті?”, “Чи бачили ви підземних тварин? Яких саме?”, “За яких обставин ви бачили цих тварин?”, “Якою була їхня поведінка?”, “Що особливо

Жабці сумно в жабуринні,
Жабці б крила журавлині:
Журавлем би скрізь лігала,
Жабенят розвеселяла.

Де струмочок жебонить,
Жаба в затінку сидить,
Ловить мушок не сачком,
А липучим язичком.

В. Гринько

Жабенята у кружечку
Повсідались на лужечку.
В жмурки грають жабенята,
Жаба-мати вчить стрибати.
Хто стрибає недалеко,
Дожене того лелека.

В. Кравчук

Комарі та жаби

Подивися, що за сила
Над водою угорі
Довгоногих,
    Довгоносих,
    Тонкокрилих
    Комарів!
День і ніч танцюють сміло
Від зорі і до зорі
Довгоногі,
    Довгоносі,
    Тонкокрилі
    Комарі!
Вийшли жаби полювати,
Комарів лихих ганяти.
Тільки скік! – на язик!
Вже комарик зник!

– Де ти бував? Що бачив у світі? – запитувала у нього квітка.

І Вітер розпочинав свою розповідь про бурхливі хвилі океану, дивовижні країни, незвичайні квіти й дерева, які там ростуть, чудових метеликів і жучків, яких він бачив.

І мріяла Ехінацея побачити все це на власні очі. Шкодувала, що приросла корінням до землі, а її листя не може перетворитися на крила.

Одного разу приніс Вітер сумну звістку: на Україні сталося лихо. Невидимий атом, покликаний допомагати людям, накоїв великої біди. Зашеміло серце у доброї квітки, виступили на пелюстках сльозинки-росинки.

– О, друже мій, Вітре-Вітриську! Підхопи моє насіннячко, висій його на українських просторах. Віддам я людям свою лікувальну силу. Допоможу їм боротись з підступними хворобами.

Ось так оселилася на українській землі пурпурова гостя. До чарівних її квітів усі давно звикли. І стали вони невід'ємною частинкою нашої природи.

Наталія Поліщук

Чому Соловей Калині пісні співа

Коли зацвітає калина, то поруч соловейко піснею заливається, віддає їй всі свої здібності співака. А у народі кажуть: “Похолодніло, риба не ловиться, калина погуляти збирається...”

Було це так давно, коли ще птахи говорили. Жив на світі маленький скромний артист, якого всі звали соловейком, що означало “сіренька пташка”. Хоч сам був непоказний, та всі його любили за велике і добре серце. А ще – за дивовижний ніжний голос. Щебетав він так гарно, що дерева, трави, птахи і звірі довго слухали його, затамувавши подих.

І мріяв Соловейко про Велику сцену Найбільшого лісового театру. Розповів одного разу про свою мрію він Сороці. А та підняла його на глум, закричавши на весь ліс: “Та хто ж тебе такого туди візьме? Некрасивого, неяскравого, маленького і непомітного?”

Образився на такі слова Соловейко. Заховавсь у кущик калини і замовк. Щеміло від болю його пташине серце. Хотілося плакати, та птахи не мають сліз.

Тихо стало у лісі, сумно і похмуро без веселої солов'їної

пісеньки.

Пошкодувала малого артиста Калина. Посміхнулася до нього, привітне слово мовила:

– Не сумуй, Соловейку, не у красі щастя.

– Добре тобі говорити, Калино, он ти яка красуня. Хто не побачить – той зупиняється помилуватися тобою. А восени кожен хоче ягід твоїх цілющих запасти.

– І ти, Соловейку, потрібний всім.

– Та невже? – дивується пташина.

– А ти сам послухай. Чуєш, як тривожно шумить ліс, хвилюючись, чи не сталося з тобою якого лиха? А як сумно зітхає струмочок, не почувши твоїх пісень?

Соловейко зрадів:

– Невже я всім вам потрібний?

– Так, – зашумів у гілках калини теплий Вітер.

– Так, – загукало Сонечко.

– Потрібний, – задзюркотів Струмочок.

– Співай для нас, – раділа Калина.

І Соловейко затьохкав, заплітаючи мелодії у чарівну пісню. І з тих пір полюбляє він співати, сидячи на гілочках калини. І дарувати їй свої найкращі пісні.

Наталя Поліщук

Казка про Жабку-царівну, або чарівна пригода малого Сашка

Одного чудового літнього ранку Сашко поспішає на луку. Привітно посміхається сонечко, ноги лоскоче м'яка травичка, повітря сповнене п'яним ароматом конюшини і королиць.

Та раптом хтось вистрибнув із-під самих ніг хлопчика і ображено сказав:

– Дивитись потрібно, куди ступаєш.

Сашко зупинився, подивився на зелену травичку і нікого там не побачив.

– Хто це? Чому я тебе не помітив?

– Ква-ква, – почулось з трави, – це тому, що я вмю бути непомітною.

– Так це ти, зелена Жабко!

– Не просто Жабка, а Жабка-царівна!

– Теж мені царівна знайшлась, – засміявся Сашко, – дівчат лякати.

І раптом на луці стало тихо-тихо. В одну мить перестали співати птахи і сюрчати коники, поховались метелики і бджілки. Навіть вітер принишк у траві, і сонечко загорнулось у хмарку. Злякався Сашко.

– Що ж це я накоїв? – подумав він.

– Жабку образив, – мовила Лука, – господиньку мою, помічницю. Без неї лука – не лука, озеро – не озеро, болото – не болото.

– То вона справді така важлива? – здивувався хлопчик.

– А ти як думав! Жабка з'їдає велику кількість комах, навіть отруйних, захищаючи тим самим рослини, а водичка, у якій живе вона, завжди холодна і чистенька. Запам'ятай це, Сашку, і більше ніколи не кривдь маленьку Жабку-царівну, – сказала Лука і посміхнулася.

– І знову, як і раніше, засюрчали коники, загули бджоли, застрибали сонячні зайчики, закивали привітно голівками квіти, а на долоньку хлопчика сміливо плигнула маленька Жабка.

Наталя Поліщук

старшими дошкільниками розвиток пуголовків. Як тільки закінчиться період розмноження, ледве-ледве підросте молоде покоління, у амфібій відразу ж виникає інтерес до суходолу. Більшість із них залишає рідну стихію і виходить на землю.

Постійно волога, вкрита слизом шкіра амфібій є прекрасним ґрунтом для розвитку різноманітних мікроорганізмів. Жабам доводиться активно оборонятися. Війну з мікробами вони ведуть за допомогою отруйних речовин. Слиз, який виділяється із шкірних залоз, містить бактерицидні (ті, які вбивають бактерії) речовини. Така здатність жаб'ячої шкіри колись користувалась широкою популярністю і навіть знаходила практичне використання. Влітку у селах садили в бідон жабу – холодульку, щоб молоко не скисало. Отруйний слиз шкіри припиняв розмноження молочно-кислих бактерій, і молоко, дійсно, добре зберігалось.

У чистих джерелах, криницях та інших невеликих водоймах протягом усього літа можна побачити невеликих безхвостих земноводних, які мають темне забарвлення з яскравими червоними плямами на череві. Це – кумки. Голос самців дуже добре чути, як глухе, але розкотисте “кум, кум...”.

У наш час на земній кулі живе близько 4500 видів земноводних. З них на Україні – 12. Сама велика жаба – голіаф, живе в африканській республіці Камерун. Вона сягає в довжину 32-33 см і важить 3,5 кг.

В Україні 5 видів земноводних занесено до Червоної книги: тритони карпатський та альпійський, саламандра плямиста, ропуха очеретяна (вид зустрічається на Волині) та жаба прудка.

В Угорщині, для того щоб ропухи не гинули під колесами автомобілів, коли вони масово прямують на нерест і перетинають автошляхи, споруджують спеціальні загороди, тунелі-переходи під дорогами.

Тема. Летючі квіти або таємниця метеликів.

Мета: вчити дітей розпізнавати метеликів, правильно називати їх; пояснити значення яскравого забарвлення цих комах, їхню роль у природі та житті людини. Розвивати образне мовлення, виховувати почуття милосердя, добра.

Обладнання: сачок, іграшкові біноклі та фотоапарати.

Передує прогулянці перегляд відеофільму про життя метеликів; перегляд фотографій, ілюстрацій з зображенням метеликів; читання віршів про цих комах, робота з журналом “Пізнайко метеликовий” № 5 за 2003 рік; викладання візерунків з мозаїки, різнокольорових камінців.

Примітка: прогулянку бажано провести у сонячний теплий день. Для зручності метелика можна спіймати сачком, але не брати в руки! Спостереження здійснюються на городі, квітниках, луці. Обов'язково провести повторні спостереження, коли з'явиться гусінь, утворяться лялечки.

Хід прогулянки

– Діти, як ви гадаєте: є літаючі квіти чи ні? (Ні.) Одного разу хлопчик Озивайко побачив, як над лукою літали квіти. Вони то опускалися, то знову здіймалися вгору. Кого ж бачив Озивайко? (Метеликів.) І ми сьогодні відправимося на луку, щоб спостерігати за цими комашками.

Яких тільки не існує метеликів! Від малесеньких – розміром із яблучне зернятко – до велетенських, більших за розгорнутий зошит.

Я біжу, біжу по гаю,	Сів метелик на листочок –
Я метелика впіймаю.	Може, там сховатись хоче?
А метелик не схотів –	Блиснуть крилечка рябі –
Геть від мене полетів.	Не сховатися тобі!

Сів метелик на травичку,	Полетів він на лужок,
Може, думав – не помічу?	Заховався між квіток.
Блиснуть крилечка ясні –	Я іду, іду, іду –
Зразу видно вдалині.	Метелика не знайду!

Наталія Забіла

Ось і гарна лука. Помилуйтеся ніжними маргаритками, а які тут чудові кульбабки, скільки рожевої конюшинки! І над ними літають метелики.

Поспостерігайте за польотом цих комах. Підберіть слова, щоб описати його. (Метелики пурхають, кружляють, мерехтять.) Чому вони видались Озивайку літаючими квітами? (Тому, що вони дуже красиві, їхні крила, як пелюстки квітів.) У яку пору доби літають ці метелики? (Вдень.) Тому їх називають денними. Є нічні метелики – вони вилітають вночі.

Ось цей метелик називається павичеве око. Який він? (Денний, великий, красивий, різнокольоровий.) А що ви помітили на крилах? (Великі плями.)

Саме через них цього метелика назвали павичеве око. Лусочки жовтого, бурого, чорного і синього кольору утворюють кільця, які нагадують очі. Ці “очі” – відмінний захист від ворогів. Підлетить до комах пташка, метелик широко розпрямить крила, і пташка раптом побачить перед собою два великих “ока”, які дивляться прямо на неї. Пташка злякається, метелик встигає утекти. Ось так! Такі дивовижні візерунки на крильцях метелика утворюють лусочки точнісінько так, як ви викладали мозаїку.

Зверніть увагу – на крильцях є чорні плямки. І це не просто так. Метелик любить тепло. Коли йому холодно він не зможе літати. Вилітаючи з нічної схованки, павичеве око спочатку має зігрітись. Він розправляє крила і... чорний колір притягує сонячні промені. Це допомагає метелику швидко зігрітись, а вже потім летіти за поживою. У країнах, де дуже холодно, живуть метелики майже чорного кольору.

А хто знає, чим живляться метелики? (Нектаром.) А що таке нектар? (Квітковий сік.)

Сідаючи на квітку, метелик живиться квітковим соком – нектаром. Ротик у нього – довгий хоботок, який він закручує спіралькою, коли літає, і розпрямляє, запускаючи його у глибину квітки. Пурхаючи по квітах, сідаючи на них, метелик не тільки п’є солодкий нектар, але й на своїх ніжках переносить пилок з однієї квітки на іншу, що дуже корисно для рослин. Уявіть, що ви метелики. На яку б квіточку ви сіли? Чому?

Ось метелик сів і завмер, не рухається. Що при цьому він

утримуватись на гладенькій поверхні стовбурів і листочків дерев.

А зараз покажіть, як пересуваються жабки. Так, вони стрибають. Навіть квакші здійснюють карколомні стрибки на деревах, немов справжні циркові акробати.

Поспостерігайте, як жабка плаває (випускаємо жабку в тазик з водою). Жабка ніби відштовхується задніми лапками. Їй допомагають спеціальні перетинки між пальчиками. Колись древня людина побачила, як плаває жаба, і собі так навчилася. (Спосіб плавання амфібій покладений в основу таких спортивних стилів, як брасс і баттерфляй.) І навіть придумала собі такі самі лапки, тільки резинові. Як вони називаються? (Ласті.)

Інколи можна почути: “Не бери жабку в руки – будуть бородавки”. Що будуть бородавки – це неправда. А от випустити трішки водички – це вона зробить. Таким чином вона спробує налякати вас і врятувати собі життя.

А як говорить жабка? (Вона квакає.) А ще можна сказати кумкає. Скажемо чарівні слова:

Всі, всі, всі, хто живе на землі.

Дуже потрібні дорослі й малі.

На всіх, всіх, всіх тримається світ.

Про це забувати ніколи не слід.

Прощай, наша маленька подружко! Ми будемо берегти твої тасмниці і ніколи не заподіємо тобі й твоїм сестрам шкоди!

Додаток

Амфібія – слово грецьке. У перекладі на українську мову воно означає “двокоживучий”. Ми ж користуємося терміном “земноводні”, підтверджуючи, що вони і справді двокоживучі. Дійсно, більшість амфібій добре почувують себе і у воді, і на суходолі. Весною вони йдуть у воду. Тут самки відкладають ікру, ікра тут розвивається, і, нарешті, у воді юні амфібії проводять своє дитинство. Яйця у вигляді слизистих грудок падають на дно. У воді ікринки розбухають, спливають на поверхню. Всі яйця повернені темною половинкою вгору, світлою донизу. Темне забарвлення верхньої половинки яйця – екран, що захищає яйце від згубної дії ультрафіолетового проміння. Невелику кількість ікринок можна взяти в куток природи, щоб спостерігати з

полюють жаби? Так, на мошок, комарів.

А деякі поїдають слимаків та слизнів. І цим приносять велику користь усім нам.

Довідка для вихователя. У полюванні жабі допомагає язик. Він вкритий клейкою речовиною та прикріплений до дна рота переднім кінцем, тоді як задня його частина вільна. Жаба, помітивши здобич, викидає з рота язик, до якого і приклеюється комаха. Але ж комаху потрібно ковтнути! А якщо це метелик чи великий жук, зробити це досить важко. Жаби користуються незвичним пристосуванням, щоб відправити свою їжу в шлунок. Спробуйте здогадатись. Боюсь, що самі не відгадаєте цю загадку. Зелена жабка відкриває свою таємницю! Ковтати їжу їй допомагають ... очі! При ковтанні очі втягуються, тиснуть на стінки рота і, таким чином їжа проштовхується всередину.

На превеликий жаль, ми з вами цього побачити не можемо. Жаба робить це так швидко (за 1 хвилину – 3000 ковтальних рухів), що людські очі просто не можуть цього сприйняти.

– Якого кольору жаба? (Зелена.) Як ви думаєте, де вона буде жити? (Там, де багато зелені.) Чому? (Там вона непомітна, і їй легше буде заховатися.)

Коли йде спостереження за квакшою, зауважити, що квакша живе на кущах і невисоких деревах, а її тіло має форму листочка.

– А від кого ховається жабка? (Від лелек, вужів, чапель.)

Гра “Лелеки і жаби”.

– А якщо доторкнутися до жаби, якою вона буде на дотик? (Мокрою, слизькою.)

Так, хоч нам це здається неприємним, але для жабки – це один із способів захистити себе. Тіло її вкрите голою шкірою. На сонці вона швидко пересихає, і тоді жаба може загинути. Ось чому не можна цих тваринок ловити і брати в руки – щоб ненароком не пошкодити їхню тоненьку шкіру.

– А скільки у жабки лапок? (4.) Чи однакові вони? (Ні. Передні лапки коротші за задні.) Зверніть увагу на пальчики. По скільки їх на кожній лапці? (По 5.) А на що схожі? (На дитячі ручки.)

Якщо це квакша, звернути увагу на маленькі “тарілочки” – присоски на кінчиках пальчиків – вони дозволяють квакші

зробив? (Згорнув крильця.) Подивіться, чи такого самого забарвлення вони зісподу? (Ні.) Які вони? (Темні.) Така різниця не випадкова: вона допомагає комасі заховатися від ворогів. Летить метелик різнокольоровий, яскравий, а сів на квітку, склав крильця і... як пропав. Шукаєш метелика одного кольору, а перед тобою сидить іншого – на нього і уваги не звернеш.

Цікаво і те, що метелик обирає таке положення, щоб сонце світило на нього тільки зверху вниз, тоді тінь від крил перетворюється на вузьку лінію, і метелик стає непомітним. А ще для нас ці комахи – живий компас: вранці складені крила спрямовані на схід, в полудень – на південь, а ввечері – на захід.

Гра “Метелики і квіти”.

Лічилкою діти діляться на дві команди: “метелики” і “квіти”. Якщо є така можливість – на голови їм одягають шапочки або кокошники із зображенням рослин: кропиви, маргаритки, капусти, ромашки, медунки і метеликів: павичевого ока, адмірала, лимонниці, білана капустяного, голуб’янки, кропивниці.

За командою вихователя кожний метелик летить до своєї улюбленої рослини.

Інший варіант:

На команду “День” – літають денні метелики, а нічні “сплять”. На команду “Ніч” – навпаки.

– А як народжується метелик, правда ж цікаво дізнатись?

Спочатку він відкладає яйця. З яєць вилуплюються гусениці. Гусениця перетворюється на лялечку. А з лялечки народжується метелик. Запам’ятайте! Так розмножуються всі метелики. Чи можна ловити метеликів? (Ні.) Чому? (Вони красиві і корисні.) Навіть у руки метелика не можна брати. Крильця метелика вкриті пилком. Якщо його пошкодити – метелик не зможе літати і загине. Є метелики, занесені до Червоної книги. Що це означає? (Що їх залишилося дуже мало.) Тільки живий метелик – красивий!

Метелика ловити я не хочу:

Він – квітка неба, хай живе собі!

Хай крильцями барвистими тріпоче,

Щоб радісно було мені й тобі!

Анатолій Костецький

Додаток

Адмірал має оксамитово-чорне забарвлення крилець з яскраво-червоними смужечками і білими плямами. Мабуть за таким урочистий костюм його так і назвали. Він дуже рухливий і гарний. У деяких країнах його називають вулканом. Кожної весни прилітають вони з південних країн. І як тільки вистачає у них сили після важкої дороги відкласти яєчка? Але вони їх відкладають. А потім вмирають. Гусениць адміралів побачити важко. Вона обплітає павутинкою листок кропиви і жує, жує, жує... У другій половині літа над доріжками парків, над лісовими галявинами літають молоді адмірали. Ближче до осені, вони, як перелітні птахи, відправляються на південь. Проте не всі адмірали відлітають. Частина з них залишається. Вони ховаються у щілини, в дупла дерев, листя. І там, заціпенівши, чекають весни. Інша його назва аталанта. І про це легенда розповідає...

Грецький цар Іас мріяв мати сина, а народилася донечка – Аталанта. Розгнівався цар. “Віднесіть її до лісу і покиньте”, – наказав він слугам. Нічого не вдієш – мусили слуги скоритися царській волі. Але сталося так, що знайшла дівчинку ведмедиця й вигодувала своїм молоком. А згодом царська дочка опинилася у сім’ї мисливця й навчилася всіх премудрощів полювання. Ген-ген рознеслася слава про мітку та швидку, мов стріла, дівчину. Багатьом юнакам захотілося побратися з нею, тому Аталанта влаштувала змагання: “Одружуся тільки з тим, кого навіть я наздогнати не зможу!” А таких не знайшлося, бо дівчина була найпрудкішою в світі. Тож юнак Меланіон вирішив вдатися до хитрощів. Перед змаганням він заховав у пазусі три золотих яблука. І як тільки дівчина наздоганяла його, він кидав їй під ноги яблуко. Тричі спинялась Аталанта, щоби підібрати дивовижний плід і навіть не помітила, коли суперник переміг у змаганні!

Цей грецький міф запам’ятався Карлу Ліннею – відомому вченому – і він назвав так метелика – Аталанта, або адмірал.

Кропив’янка рано навесні вилітає зі своєї зимової схованки. Зимуює дорослим метеликом. Крила у неї червонуваті, з чорними цяточками, смужкою і синіми плямками. Живуть недовго, відкладають яйця і помирають. Гусениці полюбують жити на кропиви, тому така й назва – кропив’янка. Метелик – барометр, реагує у певний спосіб на наближення грози. За кілька годин до її початку,

Тема. Про царівну жабку.

Мета: знайомити дітей з життям земноводних на прикладі жаби озерної або квакші; вчити описувати тварину, імітувати її голос; розвивати логічне мислення, мовлення; виховувати любов до природи, бережливе ставлення до амфібій.

Обладнання: іграшкові фотоапарати, скляна банка, сачок.

Передує прогулянці читання казок та оповідань про земноводних, перегляд навчальних діафільмів, фотографій, малюнків.

Хід прогулянки

У прозору скляну банку насипаємо зволоженої землі, кладемо на дно моху. Помістимо туди жабу або квакшу. Накриємо банку марлею.

– У нас сьогодні не проста гостя. А справжнісінька царівна! Хто ж вона? Дізнаєтесь, коли відгадаєте загадку:

У зеленому береті галасує в очереті.

Хоч і плавати мастак, а не риба і не рак.

(Знімаю серветку.) Наша гостя – жабка. Роздивіться її. Яка вона за розміром? (Маленька.) Яка у неї мордочка? (Велика, широка, зелена.) А чи є шия? (Ні, немає.) А яке тіло? (Коротке, широке.) Чи є у жабки хвостик? (Ні, немає.) Так, діти, жаби – безхвості тварини. А які у жабки очі? (Блискучі, великі, виразні, дуже красиві.)

Так, у жаб надзвичайно красиві очі. Недаремно колись люди вірили у те, що за кожним очком жаби захований дорогий камінець. Зверху око прикрите аж трьома повіками, які захищають його. Це справді дуже симпатична істота, вона належить до найкрасивіших тварин нашої планети.

Гра “Моя жабка красива тому, що...”

Наприклад (варіанти відповідей дітей):

– Моя жабка красива тому, що у неї дуже гарні очі.

– Моя жабка красива тому, що у неї гарні лапки.

– Моя жабка красива тому, що у неї симпатична мордочка.

– Моя жабка красива тому, що у неї добра вдача.

Дуже цікавий у жабки рот. Зараз він міцно стиснутий. Жаба розкриває його тільки тоді, коли полює. А як ви думаєте, на кого

густий і великий. Користь від цих комах дуже велика. Тому джмелі потребують людської уваги і піклування.

Навесні всі джмелі – самочки. Джмелине сімейство існує лише одне літо. Восени і самці, і робочі комахи гинуть.

Гнізда джмелі роблять на землі. Весною самка, яка перезимувала, сідає на землю, заповзає під листя або в нірку і робить там круглі комірочки із суміші воску і пилку для майбутнього потомства. У кожен комірочок вона кладе невеликий запас їжі, відкладає кілька яєць і комірочок запечатують. Поруч буде інша комірочка, ще інша...

Інколи й під каменем або у розщелині дерева влаштовує джмелиха своє житло, закривши його з усіх боків сухою травою чи мохом, тільки один вхідний отвір залишається.

А тим часом у першій комірочці з'являються личинки. Матері-джмелисі треба прогодувати своє велике сімейство. Тому й метушиться вона цілий день, літаючи з квіточки на квітку, збираючи пилок і нектар. І горе, коли джмелиха загине. Тоді загине вся джмелина сім'я!

Ось чому так необхідно оберігати навесні джмелих!

коли на небі ще немає хмар, метелики вже ховаються в сухе гілля, в дупла дерев. Вражає непомильність цього живого барометра. Тимчасова поява сонця не може обманути кропив'янку, вона вилітає зі схову, тільки коли гроза зовсім пройде.

Капусниця або білан жилкуватий відомий всім, хто вирощує капусту. Що поробиш – метелик також її найбільше полюбляє. У самців капусниці передні крила білі з чорними кінчиками, а у самочок на передніх крильцях є чорні цяточки.

Довго літає метелик, вибираючи місце, опускається, ховається на декілька хвилин під великим капустиним листком і знову літає. Загляньте під листочок. Що побачили? Цілу купку маленьких жовтуватих яєчок, які ніби прилипли одне до одного. Саме з цих яєчок вилупиться гусінь, яка почне їсти капустиний листочок. Для перетворення в лялечку гусениця залишає рідну рослину, вилазить на сусіднє дерево або на паркан і в якій-небудь тріщинці ховається на зиму в твердій оболонці лялечки.

Махаон – рідкісний метелик, занесений до Червоної книги України. Він – краса нашої природи. Передні його крила жовті з чорними смужечками. На задніх крилах є широка чорна облямівка, на кутках – чорні хвостики. Гусінь велика, зеленого кольору, з чорними поперечними смужками і чорними цятками.

Тільки живий красивий

Величезний красивий метелик сів на червону квітку канни. Махаон. Сів і ворухить крилами.

До махаона підкрався хлопчик і спіймав його. Тріпочеться метелик, але ж вирватись не може. Хлопчик приколов його гострою шпилькою до аркуша паперу. Крильця метелика й зів'яли.

– Чого ти перестав тріпотіти крилами, Махаоне? – питає хлопчик. Махаон мовчить. Хлопчик поклав аркуш із мертвим метеликом на підвіконня. За кілька днів дивиться – крильця посохли й розсипались, по черевці повзають мурашки.

– Ні, він тільки живий красивий, – сказав засмучений хлопчик, – коли крильця його тріпочуть на квітці канни, а не на папері.

Василь Сухомлинський

Голуб'янка – невеликий метелик з рідкісним голубим забарвленням крилець, знизу крильця сіруваті, з плямками, схожими на око; маленький, на вигляд простенький. Гусінь цього метелика їсть конюшину, мишачий горошок. Та шкода від цього невелика, а маленький метелик прикрашає луки і приносить радість людям. У гусениць голуб'янки дуже цікаве життя. Вони дружать з мурашками. Живуть в мурашниках, їдять тут тлю і навіть мурашині яйця. А мурашки “доять” цих гусениць: лоскочуть вусиками і отримують солодку капельку із особливої залози на спині.

Лимонниця з'являється весною раніше за всіх своїх родичів. Ще травичка не зазеленіла, тільки-тільки розпустилися перші квіти, а вже літають ці світло-жовті метелики. Це самці. А самочки менш яскраві, майже білі. Лимонницю можна назвати довгожителькою серед метеликів, так як живе вона цілих 10 місяців. Перезимує і знову літає. У кінці весни відкладає яйця і після цього гине.

Як метелик лікувався

Бує травень. Квітує все навколо. На квітнику – і метелики, і джмелі, і мурашки. Усім тут є солоденький обід. Раптом один метелик до калюжі пурхнув.

– Це ж чого він замість нектару воду п'є? – дивуються джмелики.

– Він знає, що робить, – задзижчали дві бджілки, – метелик десь на отруйну квітку сів. От тепер водою і лікується.

Є.М. Місюк

Гусінь

Молодість метелика – це є гусениця. Дорослий метелик ніколи не росте, він на все життя залишається таким, яким вийшов з лялечки. А гусениця росте. “Жити для того, щоб їсти!” – такий ось у гусені нехитрий девіз, їсть вона рослинну їжу. Крил у неї немає, і літати вона не вміє. Працює щелепами без втоми кожного дня, сідає на дієту тільки під час вимушеної линьки. Линька – це скидання старої, тісної шкірки. У житті гусениці буває зазвичай чотири линьки, але може бути і дві, і сім. Під час линяння гусениця заповзає в захищене місце, де плете собі шовкову підстилку (а шовк уміють робити всі гусениці). Міцно тримаючись ногами за цю підстилку, завмирає. А через деякий час шкірка на її спині лопає, і гусениця

Додаток

Щоб зібрати нектар для однієї ложки меду, бджола повинна зробити 200 вильотів. За день вона робить приблизно 10.

Отож, аби почастивати нас однією ложкою запашних ласощів, 200 бджіл повинні трудитися повний робочий день.

Щоб зібрати нектар для 100 г меду, бджола має облітати майже 1 мільйон квіток, принести у вулик близько 15 тисяч “нош” нектару, пролетіти при цьому 36-46 тисяч кілометрів, що значно перевищує окружність земної кулі по екватору.

Прислів'я про бджіл

- У нас, у бджіл, такий девіз: не працюєш – в мед не лізь!
- Мала бджілка, але й та працює.
- Люди раді літу, а бджоли – цвіту.
- Де багато квіток, там і медок.
- Бджіл тримати – не в холодку лежати.
- Бджола маленька, та мед солоденький.
- Бджола летить, де мед пахтить.
- Нема бджоли без жала, а троянди – без колючок.
- Без праці меду не скуштуєш.
- Одна бджола меду не наносить.
- В кого бджоли, в того – мед.
- Хто любить бджолу, повинен любити і біду.

Джмелі – великі комахи. У джмеля чорне тільце з руденьким пухнастим комірцем, волохате черевце і яскраво-жовтий пилок на задніх лапках (на лапках у джмеля, так само як і у бджілки, є спеціальні пристосування – кошички для збирання пилку). Серйозний, неповороткий, він діловито облітає квітку за квіткою у пошуках нектару і пилку. Гуде джміль басовито. Цей гул чути навіть тоді, коли джміль не рухає крилами. Виявляється, гудіння – це швидке скорочення грудних м'язів джмеля. Рухаючи своїми м'язами, комаха зігрівається. Температура тіла джмеля + 40С°, навіть коли на вулиці всього лиш +10С°. Щоб зігріти гніздо, особливо сильно джмелі гудуть у 3-4-ій годині ранку – найхолоднішу пору. Така властивість дозволяє джмелям жити там, де холодно, навіть на півночі.

Джмелі – найкращі опилувачі рослин. Деякі рослини можуть запилювати тільки вони, наприклад, конюшину, віночок якої

пилок, а це корисно для квітів – більше буде насіння.

Працьовитих людей порівнюють з бджолами. Про них кажуть:

Трудолюбива, мов бджола.

Працює, як бджілка.

Як ви думаєте, бджоли вміють захищатися? Як саме? Бджоли жалють (не кусаються!). На кінці черевця є тоненька голочка-жало. Коли бджола жалить тварину чи людину, в ранку потрапляє отрута, яка спричинює біль. Жало так і залишається в ранці. Тому бджола гине.

Але боятися бджіл не варто. Потрібно бути тільки уважнішим і обережнішим, коли граєшся коло квітів.

Бджоли – корисні комахи. Їх потрібно охороняти.

Гра “Ведмеді і бджоли”.

Діти лічилкою діляться на дві команди: “ведмедів” і “бджіл”.

Ігрове поле ділиться також на дві частини – “ліс”, де живуть ведмеді, і “луку”, де літають бджоли. На землі малюється декілька кіл – “вуликів”.

На слова:

Бджоли вулик залишають,

В луг квітучий поспішають,

“бджоли” вилітають з “вуликів”, кружляють і гудуть коло

них.

На слова:

Полетіли на медок,

Полетіли до квіток,

“бджоли” летять на луку за визначену лінію. Вихователь, звертаючись до “ведмедів”, каже:

А ведмеді у садок

В вулик лізуть по медок.

“Ведмеді” перевальцем виходять з лісу, йдуть до вуликів і залазять до них. На слова вихователя: “Бджілки!” – “ведмеді” втікають назад до лісу. “Бджілки” відганяють “ведмедів”, супроводжуючи рухи дзигчанням.

Гра закінчується, коли “бджілки” проженуть усіх “ведмедів”.

з’являється на світ новенькою і ще гарнішою, ніж була до цього часу. Гусениця – справжнісіньке чудо природи. Придивіться до неї, і ви побачите справжню красу. Форма тіла і малюнки такі гармонійні, що здаються фантазіями художниці-природи. І живуть ці фантастичні істоти поруч з нами. Є, звичайно, гусениці, які нападають на культурні рослини. Але більшість з них зла людині не заподіє. Навіть цар Петро I колекціонував метеликів і гусениць. Але ми не будемо ловити метеликів і гусениць. Пам’ятайте! До Червоної книги занесено біля 200 видів комах. Половина з них – метелики.

Практична робота “Як народжується метелик”

Що потрібно: велика скляна банка, світла гілка з листям, 2-3 гусені, марля, гумка або мотузка.

Примітка: руками брати гусениць не слід. Переносити їх або знімати з марлі можна м’якою щіточкою. Гусениць, що починають заляльковуватись, краще відсаджувати в окремі садки, на дні яких є сіно або сухий пісок.

Приготування:

1) поклади гілки з листям на дно банки;

2) помісти туди гусінь;

3) закрій банку марлею, закріпивши її гумкою або

мотузкою.

Проведення: постав банку в освітленому місці на свіжому повітрі і кожного дня кидай щойно зірвані листочки.

Спостереження: слідкуй щодня за тим, що відбувається.

Намалой метелика, який “народився” у результаті твого досліду.

Запам’ятай: самки метеликів відкладають яйця. З яєць вилуплюється гусінь. Гусінь їсть листя і швидко росте доти, доки не перетвориться на лялечку. Через деякий час лялечка перетвориться на дорослого метелика.

**Тема. У гості до вербички – зеленої косички.
Літня прогулянка на зупинку “Гулівери
(листяні дерева)”.**

Мета: уточнити і розширити уявлення дітей про вербу; вчити класифікувати дерева на листяні і хвойні; знайомити з унікальними лікувальними властивостями верби; розвивати мислення, увагу; виховувати чуйність, ввічливість, любов до рідної землі.

Обладнання: плетені з вербової лози кошик, тарілка, ваза.

Передує прогулянці розучування пісень, віршів, ігр, хороводів про вербу; перегляд ілюстрацій, малюнків, фотографій.

Хід прогулянки

– Чи любите ви мандрувати? А як називають тих, хто мандрує? Чому люди мандрують? Як ще називають дорогу? (Стежинка, шлях, шосе, траса, доріжка, путівець.) Чим відрізняється стежинка від дороги? Наша екологічна стежинка поведе до зупинки “Гулівери”. Що там можна побачити? Які дерева називаються листяними? А які хвойними? Чому вони Гулівери? (Високі.) Покличемо у мандрівку ляльку Маринку. Запросіть її, будь ласка. (Маринко! Запрошуємо тебе у цікаву мандрівку. Будемо раді, якщо ти погодишся. Дякуємо.)

Сонце в мандрівку	Несіть же їм ласку
Нас закликає.	У кожній долоньці.
І про дорогу	Разом з промінням
Оповіщає.	Веселого сонця.
Йдіть, мої любі,	Хай же мандрівка
Під ноги дивіться,	Казкою стане,
Травам і квітам	Про неї розкажете
Ніжно вклоніться.	Татові й мамі.

Стежинка привела нас до цього прекрасного дерева. Як воно називається? Вербу люблять і шанують на Україні. “Без верби і калини нема України”, – каже народна мудрість. Привітайтеся з вербою.

– Добрий день, вербо! (Вербичко, вербичко-сестричко,

Хід прогулянки

– Прислухайтесь, діти. Чому це наш квітничок так гуде? (Це гудуть бджоли.) Придивіться уважно, чи побачили ви цих комашок. Які вони гарні, яскраві. А які у них смугасті, пухнасті піджачки! Бджоли – справжня окраса нашої природи.

Поміркуйте, для чого бджолі смугаста шубка та ще й така яскрава? (Для захисту. Яскравим забарвленням бджоли відлякують птахів та інших тварин.)

А як ви думаєте, що вони роблять на квітнику? (Збирають пилок і нектар.) Правильно, бджола злизує і висмоктує нектар щелепами і довгою нижньою губою. Що виготовляють бджоли з нектару? (Мед.) А пилком годують своїх діток. Придивіться уважно, як веде себе бджола на квітці? (Вона вовтузиться, клопочеться, ворухиться.) І таким чином до її волохатого тільця прилипає пилок. Лапками вона зчистить його і покладе у маленьку заглибину на задніх ніжках – кошик. Прилетить бджілка у вулик, принесе пилок і крапельку нектару. Віддасть все це іншій бджілці, а сама повернеться до роботи. Бджілка-приймальниця покладе крапельку у спеціальну чашечку, а пилком нагодує діток-личинок.

Поміркуйте, чому бджіл так багато влітку? (Влітку багато різноманітних квітів.) Поспостерігайте за бджілкою. Чи довго вона затримується на одній квітці? Які квіти особливо приваблюють бджіл? (Із золотими серединками.) Секрет у тому, що бджоли дуже добре розрізняють жовтий і синій кольори. А червоного зовсім не бачать. Тому серед квітів нашої природи майже не зустрічаються червоні.

Подивіться, як вона перебирає лапками, прокладаючи собі шлях до нектару. Ось піднялася у повітря, кружляє над квітами, шукає вільне місце. На що схожа зараз бджілка? (На літачок, вертоліт, танцюристку, балерину.) Знову сіла на квіточку. Що сталося з квіточкою? (Вона похилилася.) Чому? (Бджілка важка для такої тоненької стеблинки.) Прислухайтесь, як гудуть бджоли. Справжній тобі бджолиний хор! Який він? (Дружній, голосний.) Як ви думаєте, про що розмовляють бджоли? Чи подобається бджолам на квітнику? Чому?

На нашому квітничку працює ціла бджолина сім'я. За день бджоли облітають тисячі квітів. Таким чином вони переносять

босими по росі ходили, щоб бути здоровими, всі хвороби здолати. Росою очі промивали, її пили, вмивалися, щоб вродливими бути. Росу пташечки, бджілки, метелики п'ють. Всім потрібна роса. Корисна вона, цілюща.

А зійде сонечко – пропадуть росинки. Де ж вони подінуться? Правильно, сонце нагріє росинки-краплинки, і вони перетворяться на легеньку пару – випаруються.

То що ж таке роса, діти? Правильно, чарівниця-вода. Пограємося (діти супроводжують гру відповідними рухами).

Водичко, водичко,
Вмий моє личко.
Щоб очі блистіли,
Щоб щічки розовіли.
Щоб ручки були чистенькі,
А ми були гарненькі.

Тема. Таємниця бджілки Майї.

Мета: на прикладі бджоли познайомити дітей з життям комах; розвивати спостережливість; виховувати дбайливе ставлення до бджоли-трудівниці.

Обладнання: іграшкова бджілка (тільки з шістьма лапками), біноклі, скляна банка.

Передує прогулянці бесіда за такими запитаннями: “Хто такі комахи?”, “Яких знаєте комах?”, “Де живуть комахи?”, “Яких знаєте свійських комах?”, “Чому ці комахи свійські?”, “Для чого утримують бджіл?”, “Шовкопрядів?”; робота з фотографіями, малюнками борті, дуплянки, вулика, бджоли, матки, трутня; гербарієм рослин: гречки, конюшини, люцерни, суниць т. ін.; перегляд репродукції картини Т.Г. Шевченка “На пасіці”; розповідь вихователя про бджільництво, ремесло пасічника, використання продуктів бджільництва.

Після прогулянки діток можна пригостити медовим напоєм або чаєм з медом.

вербонько-серденько, вербичко-косичко, вербице-сестрице.)

– Ми раді тебе бачити! Прислухайтесь, як вітається з нами верба. Що чуєте? (Шелест листочків.) Чи подобається вам цей звук? Який настрій він викликає? (Спокійний, радісний, щасливий.) Вдихніть цілющий аромат верби. Чи приємно пахне верба? Помилуйтеся вербою. Чим зачарувала вас верба? Які у неї гілочки? (Тоненькі, звисають донизу.) Поміркуйте, чому вербу називають плакучою? Які листочки? (Зелені, довгі, вузькі, гладенькі, цупкі, блискучі.) Що вам нагадують? (Заячі вушка.) Доторкніться до стовбура. Який він? (Прохолодний, шершавий, міцний, твердий.) Як ви гадаєте, наша верба молоде дерево чи старе? Чому? (Вона велика, стовбур товстий, кора шершава, нерівна. Коріння у деяких місцях повилазило на поверхню, воно велике, товсте.) Багато років тому її посадили дбайливі руки вихователів тут, у нашому садку. Для чого? (Щоб було красиво, чисто, приємно, радісно. Було чистим повітря.)

– Ростуть верби понад річками, ставами, біля джерел, криниць. Своїм корінням верба укріплює береги, не дає їм обвалюватися. Коріння у неї дуже довге і міцне, тому їй не страшні ні хвилі, ні повінь. А ще люди впевнені, що верба росте там, де є у землі вода. Тому колись під вербами копали криниці.

У нашої верби багато друзів. Подивіться уважно, відшукайте їх. Хто це? (Мурашки, жук-сонечко, пташечка, павучок, сонечко, вітер, хмарка, дощик, земля.) Я бачу гусеницю. Вона друг? Чому? А травичка? Квіточка? А мої дітки? Пограємося з лялькою Маринкою:

Вітер віє, повіває.
Він вербу стару гойдає.
Вибіг вовчик на поляну
І на вітер косо глянув.
Вітер вовчика злякався
І в дупло верби сховався.

На прогулянку ми взяли корзинки. З чого вони зроблені? Нагну гілочку верби. Зверніть увагу, як легко вона гнеться. Таку гілочку називають лозою. З гілочок верби плетуть різноманітні речі: кошики і кошечки, тарілки, вази, підставки і навіть крісла зі столами. А у давнину – колиски для немовлят. Таке ремесло

називається лозоплетінням.

Ой вербице, вербице,
Зелена косице!
Будемо тебе величати,
Даруночки дарувати.

Наші даруночки – це побажання вербі. (Діти по черзі говорять побажання вербі: щоб добре рослося, ніхто не кривдив, за коси не скубав, листочки не обривав, гілочки не ламав, сонечко світило, дощик поливав, вітерець грався, діти любили.)

Тема. Всі стеблини, всі рослини починаються з росини.

Мета: дати поняття про росу як явище неживої природи. Уточнити уявлення дітей про характерні властивості водяної пари; вчити бачити красу у довкіллі, прогнозувати погоду; розвивати образність мовлення; стимулювати різнобічне бачення предметів і явищ; виховувати любов до природи.

Передує прогулянці заняття “Про дива-таємниці водичарівниці”.

Хід прогулянки

– Який дивовижний сьогодні ранок! Помилуйтеся ним. Що надає йому незвичайності? (Прозоре повітря, чисте небо, сонечко.) Погляньте навколо – виблискують намистинки. Це, напевне, нічка їх загубила. Давайте їх позбираємо, нічці віддамо. Чому не можна позбирати? Так, діти, ці намистинки – не що інше, як краплини роси. Рання роса – на гарну погоду. Перевіримо це сьогодні. Придивіться до краплинок. Які вони? (Великі, прозорі, чисті, блискучі, гарні.) Чим крупніша роса вранці, тим більше надій на хорошу погоду й щедрій врожай. Чи можна росинки назвати сестричками? Чому? (Вони схожі між собою.) І схожих між собою людей порівнюють з росинками. Тоді кажуть: “Схожі, мов дві краплі роси”.

Ой краса! Ну й краса!
Вранці випала роса:
На деревах,
На траві,
Навіть на камінчиках,
Всі краплини, як живі,
В голубих промінчиках.
Сяють, усміхаються,
Скрапують, зливаються.
І радіють на листках,
І вкривають сріблом
Дах...

Г. Чубач

– На чому утворилася роса? (На різних предметах, на рослинах.) А чи є крапельки роси на землі, стежинці? (Ні.) Молодці, роси не буває на землі. Земля довго зберігає сонячне тепло. У який час буває роса? (Вранці, ввечері.) Чому ж з’явилася роса? Увага! Відкриваємо ТАЄМНИЦЮ РОСИ! Пригадайте, яким був вчорашній день? (Тихим, безхмарним, теплим.) А ніч була тиха і ясна, зоряна. Вночі не світить сонечко, тому стає прохолодно. Всі предмети і рослини також охолоджуються. Тільки земля зберігає сонячне тепло, охолоджується повільно. У повітрі є певна кількість водяної пари. Її, як і повітря, не видно. Коли повітря зустрічається з холодною поверхнею, то частинка вологи залишається на цій поверхні. Це і є роса. Земля зберігає тепло – на ній роси немає, а рослини охолонули – на них вона утворилася. Крім цього частинка вологи вироблена самою рослинкою. Водичка проходить через маленькі отвори листочка.

Придивіться до листочка подорожника. На що схожа росинка? (Намистинку, краплинку, діамант, кульку, гудзичок, монетку.) Що робить росинка? (Лежить, радіє, усміхається.) Коли вона усміхається, то яка росинка? (Добра, хороша, ніжна.) Лежить на листочку росинка, мов намистинка. Доторкнусь до листочка. Що зробила росинка? (Впала, скотилася, злилася, скрапнула.) Покотилася росинка, мов кулька світленька, не змочивши листочок. Доторкніться і ви до травинок. Струсіть їх легенько. Попадали росинки на землю, напоять її водичкою. Струсіть росинки собі у долоньку. Понюхайте їх. Який у них запах? Вмийте личко. Колись у давнину люди вранці